

VYSOKÉ UČENÍ TECHNICKÉ V BRNĚ

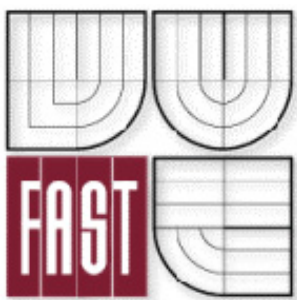
FAKULTA STAVEBNÍ

MATEMATIKA

Příklady aplikací vysokoškolské matematiky ve výuce
předmětů specializací na FAST

Řešitelé projektu FRVŠ 808/2009/F1/a
FAST VUT v Brně

DOPLŇKOVÝ STUDIJNÍ TEXT
PRO STUDENTY FAKULTY STAVEBNÍ

Obsah

Úvod	4
1 Elementární příklady	7
2 Komplexní příklady	15
2.1 Eulerova vzpěrná pevnost	15
2.2 Nosník na Winklerově podloží	17
2.3 Kirchhoffova rotačně symetrická deska	20
2.4 Fourierova analýza vedení tepla stěnou	23
2.5 Bredtovy vzorce pro kroucení prutu	26
2.6 Boussinesqovo pružné podloží	28
2.7 Objem a těžiště tlačené plochy betonu	30
2.8 Optimalizace betonové směsi podle Féreta	37
2.9 Vlastní kmitání stožáru	40
2.10 Přechodnicový oblouk v trase komunikace	45
2.11 Výtok otvorem ve svislé stěně	49
2.12 Harmonický oscilátor	52
2.12.1 Volné harmonické kmity	52
2.12.2 Tlumené kmity	55
2.12.3 Nucené kmity	56
Doporučená literatura	59

Úvod

S přechodem na bakalářské studium došlo k mnoha změnám. Byly akreditovány nové studijní programy pro bakalářské a pro navazující magisterské studium. Pokud jde o matematiku, tak se na naší fakultě vcelku podařilo zachovat obsah předchozího studia, došlo však k jeho časovému přerozdělení. Problematika pravděpodobnosti a matematické statistiky se dostala do třetího ročníku studia, numerická matematika do prvního ročníku navazujícího magisterského studia.

V souvislosti s bakalářským studiem, které umožňuje studentům získat nižší vysokoškolské vzdělání, vznikají problémy s odpovídající náročností výkladu přednášené látky a s úrovní požadavků kladených na studenty ve srovnání s předchozím inženýrským studiem. To také souvisí s mírou využívání matematických poznatků při zdůvodňování výsledků přednášených partií jednotlivých specializací, na které již zbývá méně času a pro bakaláře se jeví jako příliš obtížné. Přitom bakalářské studium je čtyřleté a většina studentů zpravidla pokračuje v navazujícím třímestrovém magisterském studiu. Absolvent navazujícího magisterského studia by měl být schopen číst i odbornou knižní a časopiseckou literaturu svého zaměření, která se již matematice nevyhýbá.

Je proto jistě dobré upozorňovat studenty bakalářského studia na úlohy předmětů specializací, které využívají poznatky přednášené v matematice. Tím je možné alespoň u části studentů vzbudit větší zájem o přednášenou látku a dosáhnout přesvědčení o její užitečnosti.

A k tomu by měla přispět i tato sbírka. Jde pouze o její první variantu. Bylo by vhodné ji dále rozšiřovat, aby postupně obsahovala více matematických partií ve vícero oborech specializací vyučovaných na stavební fakultě.

Je naší milou povinností poděkovat všem kolegům z ostatních ústavů, kteří nám byli jakkoliv nápomocni při sestavování této sbírky.

Kolektiv autorů
prosinec 2009

Kapitola 1

Elementární příklady

Příklad 1 ([7], s. 9) *O kolik se prodlouží vlastní svíslá tyč dlouhá 3,2 m, je-li upevněná na horním konci?* (Modul pružnosti tahu v oceli je $E = 2 \cdot 10^{11} \text{ Pa}$, hustota $\rho = 7800 \text{ kg} \cdot \text{m}^{-3}$, $\Delta l = \int_0^l \frac{\rho g}{E} \cdot (l - y) dy$.)

Řešení:

$$\begin{aligned}\Delta l &= \int_0^l \frac{\rho g}{E} \cdot (l - y) dy = \frac{\rho g}{E} \left[ly - \frac{y^2}{2} \right]_0^l = \frac{\rho g}{E} \cdot \frac{l^2}{2} = \\ &= \frac{7,8 \cdot 10^3 \text{ kg} \cdot \text{m}^{-3} \cdot 9,81 \text{ m} \cdot \text{s}^{-2} \cdot (3,2 \text{ m})^2}{2 \cdot 10^{11} \text{ Pa} \cdot 2} = 1,96 \cdot 10^{-6} \text{ m}\end{aligned}$$

Příklad 2 ([7], s. 36) *Dřevěný válec ponořený ve vodě do 2/3 výšky vytáhneme z vody. Jakou práci vykonáme? Poloměr válce je 10 cm, výška válce je 60 cm, hustota dřeva je $\rho_D = 600 \text{ kg} \cdot \text{m}^{-3}$. Předpokládáme, že hladina vody v nádobě se nemění.*

Řešení: Celková práce při vytažení o 2/3 výšky je dána vzorcem

$$W = \int_0^{\frac{2}{3}h} (\pi \cdot r^2 \cdot h \cdot \rho_D \cdot g - \pi \cdot r^2 \cdot y \cdot \rho_V \cdot g) dy = \pi r^2 g \int_0^{\frac{2}{3}h} (h \cdot \rho_D - y \cdot \rho_V) dy.$$

Proto

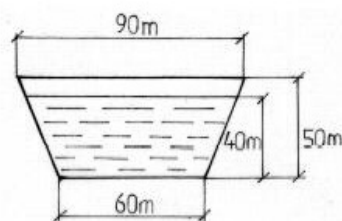
$$\begin{aligned}W &= \pi r^2 g \left[h \rho_D y - \frac{y^2}{2} \rho_V \right]_0^{\frac{2}{3}h} = \pi r^2 g \left(\frac{2}{3} h^2 \rho_D - \frac{4}{18} h^2 \rho_V \right) = \frac{2}{3} \pi r^2 g h^2 (\rho_D - \frac{1}{3} \rho_V) \\ &= \frac{2}{3} \pi (0,1 \text{ m})^2 9,81 \text{ m} \cdot \text{s}^{-2} (0,6 \text{ m})^2 (600 \text{ kg} \cdot \text{m}^{-3} - \frac{1}{3} 1000 \text{ kg} \cdot \text{m}^{-3}) = 19,7 \text{ J}.\end{aligned}$$

Příklad 3 ([7], s. 38, modifikováno) *Jak velkou silou působí voda na hráz údolní přehrady, která má tvar lichoběžníku (viz obrázky)?*

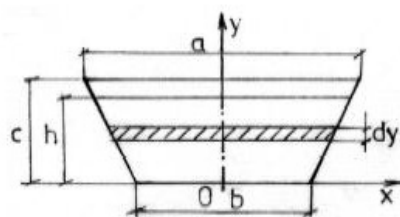

$$(F = \int_0^h \left(\frac{a-b}{2c}y + \frac{b}{2} \right) y \rho g dy.)$$

Hráz údolní nádrže

Označení rozměrů hráze

Řešení:

$$\begin{aligned} F &= \int_0^h \left(\frac{a-b}{2c}y + \frac{b}{2} \right) y \rho g dy = \\ &= \rho g \frac{a-b}{2c} \left[\frac{y^3}{3} \right]_0^h + \rho g \frac{b}{2} \left[\frac{y^2}{2} \right]_0^h = \frac{1}{2} \rho g h^2 \left[\frac{a-b}{3c} h + \frac{b}{2} \right] = \\ &= \frac{1}{2} 1000 \text{ kg} \cdot \text{m}^{-3} \cdot 9,81 \text{ m} \cdot \text{s}^{-2} (40 \text{ m})^2 \left[\frac{90 \text{ m} - 60 \text{ m}}{3 \cdot 50 \text{ m}} \cdot 40 \text{ m} + \frac{60 \text{ m}}{2} \right] = 2,98 \cdot 10^8 \text{ N}. \end{aligned}$$

Příklad 4 ([8], s. 8, modifikováno) *Vypočítejte rychlost a zrychlení pohybu hmotného bodu, který je popsán rovnicí*

$$s(t) = (0,06 \text{ m}) \cdot \cos \left((1,5\pi \text{ s}^{-1})t + \frac{2}{3}\pi \right).$$

Řešení: Rychlost hmotného bodu vypočteme derivací výchylky podle času

$$v(t) = \frac{ds(t)}{dt} = s'(t) = -(0,06 \text{ m})(1,5\pi \text{ s}^{-1}) \cdot \sin \left((1,5\pi \text{ s}^{-1})t + \frac{2}{3}\pi \right),$$

$$v(t) = -(0,09\pi \text{ m s}^{-1}) \cdot \sin \left((1,5\pi \text{ s}^{-1})t + \frac{2}{3}\pi \right)$$

a zrychlení derivací rychlosti

$$a(t) = \frac{dv(t)}{dt} = v'(t) = -(0,09\pi \text{ m s}^{-1})(1,5\pi \text{ s}^{-1}) \cdot \cos \left((1,5\pi \text{ s}^{-1})t + \frac{2}{3}\pi \right),$$

$$a(t) = -(0,135\pi^2 \text{ m s}^{-2}) \cdot \cos \left((1,5\pi \text{ s}^{-1})t + \frac{2}{3}\pi \right).$$

Příklad 5 ([8], s. 46) *Nalezněte tvar vlnové rovnice, jejímž řešením je rovinná vlna, která se šíří ve směru osy x dle rovnice*

$$u = u(x, t) = U \cdot \sin(\omega \cdot t - k \cdot x + \varphi).$$

Řešení: Vypočteme parciální derivace funkce u podle jednotlivých proměnných

$$\begin{aligned} \frac{\partial u(x, t)}{\partial t} &= U \cdot \omega \cdot \cos(\omega \cdot t - k \cdot x + \varphi), \\ \frac{\partial^2 u(x, t)}{\partial t^2} &= -U \cdot \omega^2 \cdot \sin(\omega \cdot t - k \cdot x + \varphi) = -\omega^2 \cdot u(x, t), \\ \frac{\partial u(x, t)}{\partial x} &= -U \cdot k \cdot \cos(\omega \cdot t - k \cdot x + \varphi), \\ \frac{\partial^2 u(x, t)}{\partial x^2} &= -U \cdot k^2 \cdot \sin(\omega \cdot t - k \cdot x + \varphi) = -k^2 \cdot u(x, t). \end{aligned}$$

Vyjádřením výchylky u z druhé parciální derivace dle času t a dosazením do druhé parciální derivace dle polohy x dostaneme

$$\frac{\partial^2 u}{\partial x^2} = \frac{k^2}{\omega^2} \cdot \frac{\partial^2 u}{\partial t^2},$$

kde vztahem $c = \omega/k$ je dána fázová rychlost c . Výsledná rovnice je

$$\frac{\partial^2 u}{\partial x^2} = \frac{1}{c^2} \cdot \frac{\partial^2 u}{\partial t^2}.$$

Příklad 6 ([9], s. 53) *Plnění a prázdnění prizmatické nádoby otvorem při $Q_p = \text{konst.}$*

Řešení: Má-li nádoba stálý průřez $A_z = \text{konst.}$ (válec, hranol, ...), můžeme zapsat pro čas nutný ke změně polohy hladiny z úrovně z_1 na z_2

$$t = A_z \int_{z_1}^{z_2} \frac{dz}{Q_p - \mu A \sqrt{2gz}}, \quad (1.1)$$

kde přítok Q_p můžeme vyjádřit pomocí plochy výtokového otvoru A a mezní hladiny z_u , na které by se hladina ustálila, pokud by přítok byl roven výtoku:

$$Q_p = \mu A \sqrt{2gz_u},$$

kde A je plocha výtokového otvoru a μ součinitel výtoku. Dosazením tohoto vztahu do integrálu (1.1) obdržíme:

$$t = A_z \int_{z_1}^{z_2} \frac{dz}{\mu A \sqrt{2gz_u} - \mu A \sqrt{2gz}} = \frac{A_z}{\mu A \sqrt{2g}} \int_{z_1}^{z_2} \frac{dz}{\sqrt{z_u} - \sqrt{z}}.$$

Při řešení integrálu zavedeme substituci:

$$y = \sqrt{z_u} - \sqrt{z}, \quad dz = -2(\sqrt{z_u} - y) dy$$

a meze integrace jsou:

$$\frac{z}{y = \sqrt{z_u} - \sqrt{z}} \Bigg|_{y_1 = \sqrt{z_u} - \sqrt{z_1}}^{z_2} \Bigg|_{y_2 = \sqrt{z_u} - \sqrt{z_2}}.$$

Řešení je tvaru:

$$\begin{aligned} t &= -\frac{2A_z}{\mu A \sqrt{2g}} \int_{y(z_1)}^{y(z_2)} \frac{\sqrt{z_u} - y}{y} dy = \frac{2A_z}{\mu A \sqrt{2g}} \int_{y_1}^{y_2} \left(1 - \frac{\sqrt{z_u}}{y}\right) dy = \\ &= \frac{2A_z}{\mu A \sqrt{2g}} [y - \sqrt{z_u} \ln |y|]_{\sqrt{z_u} - \sqrt{z_2}}^{\sqrt{z_u} - \sqrt{z_1}} = \frac{2A_z}{\mu A \sqrt{2g}} \left[\sqrt{z_1} - \sqrt{z_2} - \sqrt{z_u} \cdot \ln \frac{\sqrt{z_u} - \sqrt{z_2}}{\sqrt{z_u} - \sqrt{z_1}} \right]. \end{aligned}$$

Pro prizmatickou nádobu bez přítoku ($z_u = 0$) je čas potřebný ke změně polohy hladiny z úrovně z_1 do z_2 :

$$\begin{aligned} t &= -A_z \int_{z_1}^{z_2} \frac{dz}{\mu A \sqrt{2gz}} = \frac{A_z}{\mu A \sqrt{2g}} \int_{z_2}^{z_1} \frac{1}{\sqrt{z}} dz = \\ &= \frac{2A_z}{\mu A \sqrt{2g}} [\sqrt{z}]_{z_2}^{z_1} = \frac{2A_z}{\mu A \sqrt{2g}} (\sqrt{z_1} - \sqrt{z_2}). \end{aligned}$$

Doba nutná pro úplné vyprázdnění ($z_2 = 0$) pro prizmatickou nádobu bez přítoku ($z_u = 0$) je:

$$T = \frac{2A_z \sqrt{z_1}}{\mu A \sqrt{2g}}.$$

Příklad 7 ([9], s. 54) *Plnění válcové cisterny při $Q_p = \text{konst.}$*

Řešení: Válcová nádoba s vodorovnou osou se prázdní otvorem v nejnižším místě, přičemž je postaráno o přívod vzduchu nad hladinu. Plocha hladiny je s hladinou proměnlivá $A_z = 2L\sqrt{z(2r-z)}$, kde L je délka cisterny, r je poloměr cisterny a z poloha hladiny. Čas potřebný ke změně polohy hladiny z úrovně z_1 do z_2 dostaneme dosazením A_z do (1.1), kde $Q_p = 0$:

$$t = - \int_{z_1}^{z_2} \frac{A_z dz}{\mu A \sqrt{2gz}} = - \frac{2L}{\mu A \sqrt{2g}} \int_{z_1}^{z_2} \sqrt{2r-z} dz.$$

Tento integrál řešíme substitucí

$$y = 2r - z, \quad dz = -dy$$

a meze integrace jsou:

$$\frac{z}{y = 2r - z} \parallel \frac{z_1}{y_1 = 2r - z_1} \mid \frac{z_2}{y_2 = 2r - z_2}$$

Čas potřebný ke změně polohy hladiny z úrovně z_1 do z_2 je pak:

$$\begin{aligned} t &= \frac{2L}{\mu A \sqrt{2g}} \int_{y_1}^{y_2} \sqrt{y} \, dy = \frac{2}{3} \frac{2L}{\mu A \sqrt{2g}} \left[y^{\frac{3}{2}} \right]_{2r-z_1}^{2r-z_2} = \\ &= \frac{4L}{3\mu A \sqrt{2g}} \left((2r - z_2)^{\frac{3}{2}} - (2r - z_1)^{\frac{3}{2}} \right). \end{aligned}$$

Doba pro úplné vyprázdnění celé cisterny ($z_1 = 2r = d$ a $z_2 = 0$) je

$$T = \frac{4Ld^{\frac{3}{2}}}{3\mu A \sqrt{2g}} \sim 0,301 \frac{Ld^{\frac{3}{2}}}{\mu A}.$$

Příklad 8 ([10], s. 38, Řešený příklad 4.4) Z Planckova zákona odvoďte Stefanův–Boltzmannův zákon záření.

Řešení: Vyjdeme z rovnice $\Phi_e = \int_0^\infty \Phi_\lambda \, d\lambda$, kterou převedeme na tvar s intenzitami vyzařování (dosadíme $\Phi_e = M_e S$, podobně $\Phi_\lambda = M_\lambda S$), tedy

$$M_e = \int_0^\infty M_\lambda \, d\lambda$$

a za M_λ dosadíme Planckův zákon

$$M_\lambda(\lambda, T) = \frac{c_1}{\lambda^5 \cdot \left(e^{\frac{c_2}{\lambda T}} - 1 \right)}, \quad c_1 = 2\pi h c^2, \quad c_2 = \frac{hc}{k},$$

takže máme vyřešit integrál

$$M_e = \int_0^\infty \frac{c_1}{\lambda^5 \cdot \left(e^{\frac{c_2}{\lambda T}} - 1 \right)} \, d\lambda.$$

Provedeme substituci $x = \frac{c_2}{\lambda T}$ a najdeme

$$\lambda = \frac{c_2}{T} x^{-1}, \quad \frac{d\lambda}{dx} = -\frac{c_2}{T} x^{-2}$$

což dosadíme do rovnice integrálu. Bude

$$M_e = \int_\infty^0 \frac{c_1}{\left(\frac{c_2}{T} x^{-1} \right)^5 (e^x - 1)} \left(-\frac{c_2}{T} x^{-2} \right) dx = \frac{c_1 T^4}{c_2^4} \int_0^\infty \frac{x^3}{e^x - 1} dx,$$

kde integrál má hodnotu

$$\int_0^{\infty} \frac{x^3}{e^x - 1} dx = \frac{\pi^4}{15}.$$

Po dosazení za konstanty c_1 a c_2 dostaneme Stefanův–Boltzmanův zákon záření

$$M_e = \frac{2\pi^5 k^4}{15h^3 c^2} T^4 = \sigma T^4.$$

Příklad 9 ([10], s. 38, Řešený příklad 4.5) *Z Planckova zákona záření černého tělesa odvoďte Wienův posunovací zákon záření.*

Řešení: Vlnová délka ve Wienově posunovacím zákoně musí splňovat podmínku maxima funkce $\frac{\partial M_\lambda}{\partial \lambda} = 0$. Dosadíme-li do této podmínky Planckův zákon záření

$$M_\lambda(\lambda, T) = \frac{c_1}{\lambda^5 \cdot \left(e^{\frac{c_2}{\lambda T}} - 1 \right)},$$

dostaneme rovnici

$$-\frac{5c_1}{\lambda^6} \cdot \frac{1}{e^{\frac{c_2}{\lambda T}} - 1} + \frac{c_1}{\lambda^5} \cdot \frac{\frac{c_2}{\lambda^2 T} e^{\frac{c_2}{\lambda T}}}{\left(e^{\frac{c_2}{\lambda T}} - 1 \right)^2} = 0,$$

kteřou zkrátíme výrazem $\frac{c_1}{\lambda^6} \cdot \frac{1}{e^{\frac{c_2}{\lambda T}} - 1}$ a dostaneme

$$\frac{c_2}{\lambda T} \cdot \frac{e^{\frac{c_2}{\lambda T}}}{e^{\frac{c_2}{\lambda T}} - 1} = 5.$$

Zavedeme substituci $x = \frac{c_2}{\lambda T}$ a dostaneme rovnici

$$x e^x = 5(e^x - 1),$$

jejíž řešení je $x = 4,965$. Substituci $x = \frac{c_2}{\lambda T}$ upravíme pro oblast maximálního vyzařování na tvar $\lambda_m T = c_2/x = b$, kde jsme vlnovou délku označili indexem maxima a současně zavedli Wienovu konstantu $b = c_2/x$. Po dosazení konstanty c_2 a $x = 4,965$ dostaneme $b = 2,898 \cdot 10^{-3} \text{ m} \cdot \text{K}$.

Příklad 10 ([11], s. 119, Řešený příklad 6.1) *Najděte střední a efektivní hodnotu harmonického proudu o periodě T a amplitudě proudu I_m po jednocestném usměrnění.*

Řešení: Časový průběh proudu $i = I_m \sin \omega t$ po jednocestném usměrnění je v každé periodě T dán vztahy

$$i(t) = \begin{cases} I_m \sin \omega t & \text{pro } t \in \langle 0, \frac{T}{2} \rangle, \\ 0 & \text{pro } t \in \langle \frac{T}{2}, T \rangle, \end{cases}$$

kde $\omega = 2\pi/T$.

a) Střední hodnota proudu v časovém intervalu $\langle 0, T \rangle$ je

$$I_s = \frac{1}{T} \int_0^{T/2} I_m \sin \frac{2\pi}{T} t dt = \frac{1}{T} I_m \frac{T}{2\pi} \left[-\cos \frac{2\pi}{T} t \right]_0^{T/2} = \frac{I_m}{\pi}.$$

b) Efektivní hodnotu proudu I v časovém intervalu $\langle 0, T \rangle$ určíme ze vztahu

$$I^2 = \frac{1}{T} \int_0^{T/2} I_m^2 \sin^2 \frac{2\pi}{T} t dt = \frac{1}{T} \frac{I_m^2}{2} \int_0^{T/2} \left(1 - \cos \frac{4\pi}{T} t \right) dt = \frac{I_m^2}{4},$$

$$I = \frac{I_m}{2}.$$

Kapitola 2

Komplexní příklady

2.1 Eulerova vzpěrná pevnost

Zjistěte posunutí všech bodů štíhlého kloubově uloženého lineárně pružného kového sloupu délky l s kruhovým průřezem o poloměru $r \ll l$, zatíženým osovou silou N ; gravitační síly zanedbejte. Je znám kladný Youngův modul pružnosti (v tahu, tlaku i ohybu) E .

Řešení: Uvažujme sloup jako jednorozměrnou konstrukci s body $x \in \langle 0, l \rangle$, s pevným kloubem v bodě $x = 0$ a s posuvným kloubem v bodě $x = l$, v němž působí síla N , která je kladná, jde-li o tlak, a záporná, jde-li o tah.

Nejprve vypočteme obsah průřezu A a moment setrvačnosti J (pro rovinnou úlohu, ve směru kolmém na x):

$$A = \pi r^2,$$

$$\begin{aligned} J &= \int_0^{2\pi} d\varphi \int_0^r (\rho \cos \varphi)^2 \cdot \rho d\rho = \frac{1}{2} \int_0^{2\pi} (1 + \cos(2\varphi)) d\varphi \int_0^r \rho^3 d\rho \\ &= \frac{1}{2} \left[\varphi + \frac{1}{2} \sin(2\varphi) \right]_0^{2\pi} \left[\frac{1}{4} \rho^4 \right]_0^r = \frac{1}{2} \cdot 2\pi \cdot \frac{1}{4} r^4 = \frac{1}{4} \pi r^4. \end{aligned}$$

Označme σ napětí ve sloupu, ε přetvoření, u posunutí ve směru x a w posunutí ve směru kolmém na x . V tzv. teorii prvního řadu (rovnováha se formuluje na nedeformované konstrukci) je $w = 0$ a stav napjatosti a přetvoření je určen Cauchyho podmínkou rovnováhy, Hookovým zákonem a vztahem mezi posunutím a přetvořením:

$$\sigma' = 0, \quad \sigma = E\varepsilon, \quad \varepsilon = u'.$$

Počáteční podmínky jsou $u(0) = 0$ a $\sigma(l) = N/A$.

V proměnné u dostáváme pouze

$$EAu'' = 0, \quad u(0) = 0, \quad EAu'(l) = N.$$

Hledané posunutí je tedy

$$u = \frac{N}{EA}x;$$

tomu odpovídá konstantní přetvoření $\varepsilon = N/(EA)$ a napětí $\sigma = N/A$.

Tento výsledek se blíží realitě jen pro $N < 0$ (tah), případně $N = 0$ (nezaťžený sloup), nikoliv pro $N > 0$ (tlak). V tzv. teorii druhého řádu (rovnováha se formuluje na deformované konstrukci) počítáme navíc s ohybovým momentem $M = Nw$, jež lze vyjádřit rovněž ve tvaru

$$M = -EJ\kappa(w),$$

kde $\kappa(w)$ je první křivost sloupu, tj. odchylka jeho střednicové křivky od přímky v oskulační rovině. Okrajové podmínky jsou přitom $w(0) = w(l) = 0$. Přesně je

$$\kappa(w) = \frac{w''}{\sqrt{(1+w'^2)^{3/2}}}.$$

Dostáváme tak

$$\kappa(w) + \frac{N}{EJ}w = 0.$$

Doposud jsme uvažovali jen $\kappa(w) = 0$, nyní položíme $\kappa(w) = w''$; tím ovšem přecházíme ke speciálnímu dvourozměrnému (rovinnému) modelu. Označíme-li

$$\alpha = \sqrt{\frac{|N|}{EJ}},$$

dostáváme tak pro $N < 0$ lineární diferenciální rovnici s konstantními koeficienty

$$w'' + \alpha^2 w = 0,$$

pro $N > 0$ obdobně

$$w'' - \alpha^2 w = 0$$

a konečně pro $N = 0$ pouze $w'' = 0$, a tedy (vzhledem k okrajovým podmínkám) $w = 0$.

Pro $N < 0$ je obecné řešení

$$w = C_1 \sinh(\alpha x) + C_2 \cosh(\alpha x),$$

kde konstanty C_1 a C_2 určíme z okrajových podmínek:

$$C_2 = 0, \quad C_1 \sinh(\alpha l) + C_2 \cosh(\alpha l) = 0.$$

Poněvadž $\alpha l > 0$, nemůže být $\sinh(\alpha l) = 0$, takže i $C_1 = 0$, a tedy $w = 0$. Žádný nový výsledek jsme nedostali.

Pro $N > 0$ je obecné řešení

$$w = C_1 \sinh(\alpha x) + C_2 \cosh(\alpha x),$$

kde konstanty C_1 a C_2 určíme z okrajových podmínek:

$$C_2 = 0, \quad C_1 \sin(\alpha l) + C_2 \cos(\alpha l) = 0.$$

Pokud je $\sinh(\alpha l) \neq 0$, je opět i $C_1 = 0$, a tedy $w = 0$; nelze však vyloučit případ $\sinh(\alpha l) = 0$, který nastane pro $\alpha = k\pi/l$ a libovolné přirozené k . Následně vychází

$$w = C_1 \sin \frac{k\pi x}{l},$$

kde C_1 může být libovolné; např. pro $x = l/2$ máme tedy libovolný průhyb $w = C_1$. Odpovídající tlaková síla je

$$N = EJ \left(\frac{k\pi}{l} \right)^2;$$

v praxi je nebezpečná už první z nich pro $k = 1$, tzv. Eulerova kritická síla. Od této síly se pak obvykle odvozuje tzv. vzpěrná pevnost, s níž pracuje řada technických norem.

Nerealistická libovolná hodnota průhybu w je důsledkem zjednodušení: zanedbání gravitace, linearizace $\kappa(w)$ atd. Zpřesnění výsledku by vyžadovalo hlubší znalosti teorie diferenciálních rovnic (zejména vlastních čísel diferenciálních operátorů, obecně nelineárních) a jejich numerického řešení.

2.2 Nosník na Winklerově podloží

Zjistěte průhyb lineárně pružného oboustranně vetknutého nosníku délky l příčně zatíženého kladným rovnoměrným zatížením q , jehož obdélníkový průřez má šířku b a výšku (ve směru zatížení) h . Nosník se známým kladným Youngovým modulem pružnosti v ohybu E je uložen na Winklerově podloží s kladným základovým modulem (vyjádřeným jako tlak na jednotku délky nosníku) K . Vyšetřete rovněž limitní případ $K \rightarrow 0$.

Řešení: Nejprve vypočteme potřebný moment setrvačnosti

$$J = \int_{-b/2}^{b/2} dx \int_{-h/2}^{h/2} y^2 dy = [x]_{-b/2}^{b/2} \left[\frac{1}{3} y^3 \right]_{-h/2}^{h/2} = \frac{1}{12} b h^3.$$

Základní rovnice elementární ohybové teorie nosníků (prozatím bez uvážení vlivu podloží) pro zatížení q (zde konstantní), posouvající sílu T , ohybový moment M , pootočení φ a průhyb w (v obvyklé znaménkové konvenci) jsou

$$T' = -q, \quad M' = T, \quad EJ\varphi' = -M, \quad w' = \varphi;$$

po vyloučení T , M a φ z nich vychází

$$EJw'''' = q.$$

Obecné řešení této rovnice získáme snadno čtyřnásobným přímým integrováním ve tvaru

$$EJw = C_0 + C_1x + C_2x^2 + C_3x^3 + \frac{qx^4}{24}.$$

Pro jeho první derivaci pak platí

$$EJw' = C_1 + 2C_2x + 3C_3x^2 + \frac{qx^3}{6}.$$

Konstanty C_0 , C_1 , C_2 a C_3 je třeba určit z okrajových podmínek ve vetknutí

$$w(0) = 0, \quad \varphi(0) = 0, \quad w(l) = 0, \quad \varphi(l) = 0$$

čili

$$w(0) = 0, \quad w'(0) = 0, \quad w(l) = 0, \quad w'(l) = 0.$$

Zřejmě je $C_0 = C_1 = 0$; pro zbylé dvě konstanty dostáváme soustavu rovnic

$$\begin{bmatrix} l^2 & l^3 \\ 2l & 3l^2 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} C_2 \\ C_3 \end{bmatrix} = -\frac{ql^2}{24} \begin{bmatrix} l^2 \\ 4l \end{bmatrix},$$

jejíž řešení podle Cramerova pravidla je

$$C_2 = -\frac{ql^2}{24} \cdot \frac{3l^4 - 4l^4}{3l^2 - 2l^2} = \frac{ql^2}{24}, \quad C_3 = -\frac{ql^2}{24} \cdot \frac{4l^3 - 2l^3}{3l^2 - 2l^2} = -\frac{2ql}{24}.$$

Dostáváme tak

$$w = \frac{ql^2}{24EJ}(l-x)^2$$

a speciálně pro $x = l/2$ známý vzorec

$$w(l/2) = \frac{ql^4}{384EJ}.$$

Pro zahrnutí vlivu podloží stačí q v uvedených diferenciálních rovnicích nahradit $q - kbw$. Označíme-li

$$\beta = \sqrt[4]{\frac{kb}{4EJ}}, \quad \gamma = \sqrt[4]{\frac{q}{4EJ}},$$

dostaneme

$$4w'''' + \beta^4 w = \gamma^4.$$

Charakteristická rovnice pro příslušnou zkrácenou rovnici (s nulovou pravou stranou) je

$$4\lambda^4 + \beta^4 = 0.$$

Její čtyři komplexní řešení ve tvaru $\lambda = \rho(\cos \varphi + i \sin \varphi)$ lze určit pomocí Moivroy věty pro $j \in \{0, 1, 2, 3\}$ ze vztahu

$$(\sqrt{2}\rho)^4(\cos(4\varphi) + i \sin(4\varphi)) = \beta^4(\cos((2j+1)\pi) + i \sin((2j+1)\pi)).$$

Zřejmě je $\sqrt{2}\rho = \beta$ a $\varphi = (2j+1)\pi/4$, takže

$$\lambda \in \{\beta + i\beta, \beta - i\beta, -\beta + i\beta, -\beta - i\beta\}.$$

Obecné řešení (nezkrácené) rovnice pak lze psát ve tvaru

$$\begin{aligned} w &= A_1 \exp(\beta x) \sin(\beta x) + A_2 \exp(\beta x) \cos(\beta x) \\ &+ A_3 \exp(-\beta x) \sin(\beta x) + A_4 \exp(-\beta x) \cos(\beta x) + \gamma. \end{aligned}$$

Jeho první derivace je

$$\begin{aligned} w' &= (A_1 - A_2)\beta \exp(\beta x) \sin(\beta x) + (A_1 + A_2)\beta \exp(\beta x) \cos(\beta x) \\ &- (A_3 + A_4)\beta \exp(-\beta x) \sin(\beta x) + (A_3 - A_4)\beta \exp(-\beta x) \cos(\beta x). \end{aligned}$$

Konstanty A_1, A_2, A_3 a A_4 je třeba opět určit z okrajových podmínek ve vetknutí. Označíme-li pro jednoduchost

$$\begin{aligned} \alpha_1 &= \exp(\beta l) \sin(\beta l), & \alpha_2 &= \exp(\beta l) \cos(\beta l) \\ \alpha_3 &= \exp(-\beta l) \sin(\beta l), & \alpha_4 &= \exp(-\beta l) \cos(\beta l), \end{aligned}$$

dostáváme soustavu čtyř rovnic

$$\begin{bmatrix} 0 & 1 & 0 & 1 \\ 1 & 1 & 1 & -1 \\ \alpha_1 & \alpha_2 & \alpha_3 & \alpha_4 \\ \alpha_1 + \alpha_2 & \alpha_2 - \alpha_1 & \alpha_4 - \alpha_3 & -\alpha_3 - \alpha_4 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} A_1 \\ A_2 \\ A_3 \\ A_4 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \gamma \\ 0 \\ \gamma \\ 0 \end{bmatrix}.$$

Z prvních dvou rovnic můžeme vypočítat

$$A_4 = \gamma - A_2, A_3 = A_4 - A_1 - A_2 = \gamma - A_1 - 2A_2;$$

po dosazení již obdržíme soustavu pouze dvou rovnic

$$\begin{bmatrix} \alpha_1 - \alpha_3 & \alpha_2 - 2\alpha_3 + \alpha_4 \\ \alpha_1 + \alpha_2 + \alpha_3 - \alpha_4 & \alpha_2 - \alpha_1 + 2\alpha_3 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} A_1 \\ A_2 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \gamma(1 - \alpha_3 - \alpha_4) \\ 2\gamma\alpha_3 \end{bmatrix}.$$

Podle Cramerova pravidla potom je $A_1 = D_1/D$ a $A_2 = D_2/D$, kde

$$D = \alpha_1^2 - 5\alpha_1\alpha_3 + \alpha_2^2 - 2\alpha_2\alpha_4 + \alpha_3\alpha_4 - \alpha_1\alpha_4 + \alpha_4^2,$$

$$D_1 = -\gamma(\alpha_1 - \alpha_2 - 2\alpha_3 - \alpha_1\alpha_3 - \alpha_1\alpha_4 + 3\alpha_2\alpha_3 + \alpha_2\alpha_4 - 2\alpha_3^2),$$

$$D_2 = \gamma(\alpha_1 + \alpha_2 + \alpha_3 - \alpha_4 - 3\alpha_1\alpha_3 - \alpha_1\alpha_4 - \alpha_2\alpha_3 - \alpha_2\alpha_4 + \alpha_3^2 + \alpha_4^2).$$

Speciálně pro $x = l/2$ (a pro již známé konstanty A_1, A_2, A_3 a A_4) tak dostáváme

$$w(l/2) = A_1 \exp(\beta l/2) \sin(\beta l/2) + A_2 \exp(\beta l/2) \cos(\beta l/2)$$

$$+ A_3 \exp(-\beta l/2) \sin(-\beta l/2) + A_4 \exp(-\beta l/2) \cos(-\beta l/2) + \gamma$$

neboli (s využitím známých trigonometrických vzorců)

$$2w(l/2) = A_1(\exp(\beta l/2) - \alpha_2 \exp(-\beta l/2)) + A_2(\exp(\beta l/2) + \alpha_2 \exp(-\beta l/2))$$

$$+ A_3(\exp(-\beta l/2) - \alpha_4 \exp(\beta l/2)) + A_4(\exp(-\beta l/2) + \alpha_4 \exp(\beta l/2)) + 2\gamma.$$

Případ $k = 0$ jsme již vyřešili samostatně. Pro $k \rightarrow 0_+$ je zřejmě $\beta \rightarrow 0_+$ a limitní analýzou (s opakovaným použitím L'Hospitalova pravidla) bychom měli dospět ke stejnému výsledku. Tento postup je však pracný a zdlouhavý, a proto jej rádi přenecháme trpělivému čtenáři.

2.3 Kirchhoffova rotačně symetrická deska

Na základě Kirchhoffovy ohybové teorie tenkých desek zjistěte maximální průhyb pružné homogenní a izotropní tenké válcové desky tloušťky h o poloměru $r \gg h$, jež způsobuje předepsané speciální rotačně symetrické příčné zatížení. Jsou známy hustota materiálu ρ , Youngův modul pružnosti E , Poissonova konstanta μ (mezi 0 a 1) a místní gravitační zrychlení g . Předepsané zatížení je takové, že jeho známá liniová výslednice q (síla na jednotku délky vztažená k průměru desky) se nemění se vzdáleností od středu desky.

Řešení: Pro popis desky použijeme cylindrické souřadnice (ρ, φ, z) : deska zaujímá polohu $\rho \in [0, r]$, $\omega \in [0, 2\pi]$, $z \in [-h/2, h/2]$. Normálová napětí σ_r , σ_ω a tangenciální napětí $\tau_{\rho z}$ nahrazujeme v Kirchhoffově teorii pro rotačně symetrický stav napjatosti i přetvoření jejich liniovými silovými a momentovými výslednicemi, tj. posouvající silou a ohybovými momenty v radiálním a tangenciálním směru

$$t = \int_{-h/2}^{h/2} \tau_{rz} dz, \quad m_\rho = \int_{-h/2}^{h/2} z \sigma_\rho dz, \quad m_\omega = \int_{-h/2}^{h/2} z \sigma_\omega dz,$$

takže Cauchyho podmínky statické rovnováhy generují pouze jednu silovou a jednu momentovou rovnici (čárka v tomto příkladě naznačuje derivaci podle ρ)

$$t' + \frac{t}{\rho} + q = 0, \quad m_\rho - m_\varphi + \rho m'_\rho = \rho t.$$

kde q je celkové příčné liniové zatížení, získané integrací přes $\omega \in [0, 2\pi)$.

První rovnici lze zapsat ve tvaru

$$\rho t' + t = -\rho q$$

a vypočítat z ní t pomocí Eulerovy substituce $t = \exp(\eta)$. Zřejmě je $t' = \exp(-\eta)\dot{t}$ (tečka zde znamená derivaci podle nové proměnné η). Po dosazení vychází již rovnice s konstantními koeficienty

$$\dot{t} + t = \exp(-\eta),$$

jejíž obecné řešení

$$t = C \exp(-\eta) - \frac{q}{2} \exp(\eta) = \frac{C}{\rho} - \frac{q}{2}\rho$$

závisí na konstantě C . Poněvadž však pro $\rho \rightarrow 0_+$ je nepřípustné $t \rightarrow \pm\infty$, je nutně $C = 0$.

Posunutí ve směru ρ se v Kirchhoffově teorii přibližně uvažuje jako $u = -z\varphi$, kde φ je úhel sevřený řezem střednicové roviny deformované desky a osou r , přičemž pro průhyb w platí $w' = \varphi$, takže složky přetvoření jsou

$$\varepsilon_r = u' = -z\varphi', \quad \varepsilon_\varphi = \frac{u}{\rho} = -z\frac{\omega}{\rho}$$

a lineární Hookův zákon lze zapsat ve tvaru

$$\sigma_\rho = \frac{E}{1-\mu^2}(\varepsilon_r + \mu\varepsilon_\varphi), \quad \sigma_\omega = \frac{E}{1-\mu^2}(\varepsilon_\varphi + \mu\varepsilon_r).$$

Vyjádříme-li postupně σ_r a σ_φ pomocí ε_ρ a ε_φ a výsledek poté pomocí φ a φ' , zavedše stručné označení

$$B = \frac{Eh^3}{12(1-\mu^2)}$$

(tzv. ohybovou tuhost), dostaneme po úpravě

$$m_\rho = -B \left(\varphi' + \mu \frac{\varphi}{\rho} \right), \quad m_\omega = -B \left(\mu \frac{\varphi}{\rho} + \mu \varphi' \right).$$

Dosadíme-li tyto vztahy do momentové rovnice, obdržíme konečně

$$\varphi'' + \frac{\varphi'}{\rho} - \frac{\varphi}{\rho^2} = -\frac{t}{B}.$$

Jelikož $t = -q\rho/2$, lze odvozenou rovnici zapsat ve tvaru

$$\rho^2 \varphi'' + \rho \varphi' - \varphi = \frac{q}{2B} \rho^3$$

a vypočítat z ní t pomocí Eulerovy substituce $\varphi = \exp(\kappa)$ (tečka zde znamená derivaci podle nové proměnné κ). Zřejmě je $\varphi' = \exp(-\kappa)\dot{\rho}$ a $\varphi'' = \exp(-2\kappa)(\ddot{\rho} - \dot{\rho}^2)$. Po dosazení vychází již rovnice s konstantními koeficienty

$$\ddot{\varphi} - \varphi = \frac{q}{2B} \exp(3\kappa),$$

jejíž obecné řešení

$$\varphi = C_1 \exp(\kappa) + C_0 \exp(-\kappa) + \frac{q}{16B} \exp(3\kappa) = C_1 \rho + \frac{C_0}{\rho} + \frac{q}{16B} \rho^3$$

závisí na konstantách C_0 a C_1 . Poněvadž však pro $\rho \rightarrow 0_+$ je nepřipustné $\varphi \rightarrow \pm\infty$, je nutně $C_0 = 0$.

S pomocí

$$\varphi = C_1 \rho + \frac{q}{16B} \rho^3, \quad \varphi' = C_1 + \frac{3q}{16B} \rho^2$$

nyní vypočteme

$$\begin{aligned} m_\rho &= -B \left(C_1 + \frac{3q}{16B} \rho^2 + \mu C_1 + \mu \frac{q}{16B} \rho^2 \right) \\ &= -B \left((1 + \mu) C_1 + (3 + \mu) \frac{q}{16B} \rho^2 \right). \end{aligned}$$

Z podmínky nulového ohybového momentu v prostém uložení $m_\rho(r) = 0$ pak dostaneme

$$C_1 = -\frac{3 + \mu}{1 + \mu} \cdot \frac{q}{16B} r^2,$$

a tedy

$$\varphi = -\frac{q}{16B} \left(\frac{3 + \mu}{1 + \mu} r^2 \rho - \rho^3 \right).$$

Přímým integrováním vychází

$$w = -\frac{q}{16B} \left(\frac{3 + \mu}{1 + \mu} r^2 \frac{\rho^2}{2} - \frac{\rho^4}{4} \right) + K = -\frac{q\rho^4}{64B} \left(2 \frac{3 + \mu}{1 + \mu} r^2 - \rho^2 \right) + K,$$

kde poslední neznámou integrační konstantu K najdeme z podmínky nulového průhybu $w(r) = 0$ ve tvaru

$$K = \frac{qr^4}{64B} \left(2 \frac{3 + \mu}{1 + \mu} - 1 \right) = \frac{3qr^4}{16Eh^3} (5 + 8\mu + 3\mu^2).$$

Rovnice $\varphi = 0$ (čili $w' = 0$) má zřejmě jediné řešení $\rho = 0$, takže funkce w může mít extrém pouze v bodech $\rho = 0$ a $\rho = r$. Poněvadž $w(r) = 0$, je maximální průhyb desky $w(0) = K$.

2.4 Fourierova analýza vedení tepla stěnou

Teplota vnějšího prostředí na levé straně stěny tloušťky l se od srovnávací teploty τ v čase $t \in [0, t_*]$, kde t_* je zadaná délka časového intervalu, liší o hodnoty předepsané funkcí $\vartheta_0(t)$, na její pravé straně o hodnoty předepsané funkcí $\vartheta_1(t)$; pro $t = 0$ jsou obě tyto funkce nulové. Pomocí jednorozměrného modelu vedení tepla podle Fourierova zákona (vnitřní tepelné zdroje, přestup tepla ani jeho sálání neuvažujte) vyšetřete vývoj teploty T ve stěně. Speciálně určete teplotu uprostřed stěny v koncovém čase t_* za předpokladů

$$\vartheta_1(t) = 0, \quad \vartheta_0(t) = \frac{\delta t_*}{\pi} \sin \frac{\pi t}{t_*},$$

kde δ je známý přírůstek teploty v čase. Jsou známy tepelná vodivost materiálu stěny λ , jeho tepelná kapacita (vztahovaná k jednotce hmotnosti) c a hustota ρ .

Řešení: Polohu bodu ve stěně popíšeme souřadnicí $x \in [0, l]$; tečka bude označovat derivaci podle t , čárka podle x . Rovnici vedení tepla pro neznámou teplotu $T(x, t)$, vycházející z Fourierova zákona

$$q = -\lambda T'$$

pro tepelný tok $q(x, t)$ a ze zákona zachování energie

$$c\rho\dot{T} + q' = 0$$

potom lze zapsat ve tvaru

$$c\rho\dot{T} - \lambda T'' = 0.$$

Zavedeme-li tzv. teplotní vodivost $a = \lambda/(c\rho)$ a označíme-li $\tau = T - \vartheta$, kde

$$\vartheta(x, t) = \vartheta_0(t) \left(1 - \frac{x}{l}\right) + \vartheta_1(t) \frac{x}{l},$$

dostáváme tak

$$\dot{\tau} - a\tau'' = -\dot{\vartheta},$$

kde pro $x = 0$ i pro $x = l$ je neustále $\tau = 0$.

Pomocí Fourierovy metody separace proměnných lze τ hledat ve tvaru

$$\tau = \sum_{n=1}^{\infty} \varphi_n(x) \psi_n(t),$$

kde funkce φ_n tvoří ortogonální bázi Lebesguova prostoru funkcí integrovatelných s druhou mocninou na intervalu $[0, l]$, přičemž $\varphi_n(0) = \varphi_n(l) = 0$, a funkce ψ_n patří do obdobného prostoru funkcí na intervalu $[0, t_*]$. Máme tedy

$$\sum_{n=1}^{\infty} \varphi_n \dot{\psi}_n - a \sum_{n=1}^{\infty} \varphi_n'' \psi_n = -\dot{\vartheta}.$$

V prvním z uvedených prostorů lze zavést skalární součin

$$(f, g) = \int_0^l f(x)g(x)dx$$

pro libovolnou dvojici funkcí f a g . Vynásobíme-li tedy naši rovnici pro libovolné přirozené číslo n formálně funkcí $\varphi_n(x)$ a výsledek zintegrujeme přes interval $[0, l]$, obdržíme

$$(\varphi_n, \varphi_n)\dot{\psi}_n - a(\varphi_n, \varphi_n'')\psi_n = -(\varphi_n, \dot{\vartheta}).$$

Integrací per partes vychází

$$(\varphi_n, \varphi_n)\dot{\psi}_n + a(\varphi_n', \varphi_n')\psi_n = -(\varphi_n, \dot{\vartheta}).$$

Nové označení

$$\alpha_n = \frac{(\varphi_n', \varphi_n')}{(\varphi_n, \varphi_n)}, \quad \zeta_n(t) = -\frac{(\varphi_n, \dot{\vartheta}(t))}{(\varphi_n, \varphi_n)}$$

nám umožňuje tento výsledek zapsat jednoduše jako

$$\dot{\psi}_n + \alpha_n a \psi_n = \zeta_n.$$

Odvozenou rovnici můžeme řešit pro libovolné přirozené n metodou variace konstanty. Obecné řešení příslušné zkrácené rovnice (s nulovou pravou stranou) je

$$\psi_n(t) = C_n \exp(-\alpha_n at)$$

pro libovolnou reálnou konstantu C_n ; partikulární řešení původní rovnice lze tedy nalézt ve tvaru

$$\psi_n(t) = K_n(t) \exp(-\alpha_n at),$$

v němž vystupuje jistá funkce K_n závislá na čase. Zřejmě však platí

$$\dot{K}_n(t) \exp(-\alpha_n at) = \zeta_n(t),$$

takže integrací snadno dostáváme

$$K_n(t) = \int_0^t \exp(\alpha_n as) \zeta_n(s) ds.$$

Vzhledem k počáteční podmínce požadující nulové τ pro $t = 0$ je nutně

$$\psi_n(t) = \int_0^t \exp(\alpha_n a(s-t)) \zeta_n(s) ds.$$

Klasická Fourierova sinová řada

$$\varphi_n(x) = \sin \frac{n\pi x}{l}$$

pro přirozená n vyhovuje jak okrajovým podmínkám $\varphi_n(0) = \varphi_n(l)$, tak podmínkám ortogonality $(\varphi_n, \varphi_m) = 0$ pro jakékoliv přirozené m . Navíc platí

$$\begin{aligned} (\varphi_n, \varphi_n) &= \frac{l}{2}, & (\varphi'_n, \varphi'_n) &= \frac{(n\pi)^2}{2l}, \\ (\varphi_n, l) &= -(-1)^n \frac{l^2}{n\pi}, & (\varphi_n, l-x) &= \frac{l^2}{n\pi}, \end{aligned}$$

a tedy rovněž

$$\begin{aligned} \alpha_n &= \left(\frac{n\pi}{l}\right)^2, \\ \zeta_n &= \frac{2}{l} \left((\varphi_n, l-x) \frac{\dot{\vartheta}_0}{l} + (\varphi_n, x) \frac{\dot{\vartheta}_1}{h} \right) = \frac{1}{n\pi} \left(\dot{\vartheta}_0 - (-1)^n \dot{\vartheta}_1 \right). \end{aligned}$$

(Odvození všech těchto vztahů je lehké, jen poněkud pracné; ponecháváme je proto čtenáři, jenž se potřebuje pocvičit v integrování per partes.) Poněvadž τ je (teoreticky nekonečným) součtem součinů $\varphi_n(x)\psi_n(t)$, $\psi_n(x)$ známe a $\psi_n(t)$ dokážeme vypočítat (přínejhorším numerickou kvadraturou, např. Simpsonovou metodou) z integrálu, v němž vystupuje konstanta α_n a funkce $\zeta_n(s)$ pro $s \in [0, t]$, umíme už určit $T = \tau + \vartheta$ kdekoliv na $[0, l] \times [0, t_*]$.

Označme $\nu = \pi/t_*$. Speciálně s využitím substituce $u = \nu t$ máme

$$\dot{\vartheta}_1 = 0, \quad \dot{\vartheta}_0 = \cos u, \quad \zeta_n = \frac{\delta}{n\pi} \cos u,$$

takže ψ_n lze získat integrováním per partes dokonce v analytickém tvaru

$$\psi_n = \frac{\delta (\alpha_n a \cos u + \nu \sin u - \alpha_n a \exp(-\alpha_n a t))}{n\pi ((\alpha_n a)^2 + \nu^2)}.$$

Rovněž je

$$\vartheta = \frac{\delta}{\nu} \sin u,$$

a tedy

$$\begin{aligned} T &= \sum_{n=1}^{\infty} \varphi_n \psi_n + \vartheta \\ &= \frac{\delta}{\pi} \left(\sum_{n=1}^{\infty} \frac{1}{n} \cdot \frac{\alpha_n a \cos u + \nu \sin u - \alpha_n a \exp(-\alpha_n a t)}{(\alpha_n a)^2 + \nu^2} \sin \frac{n\pi x}{l} + t_* \sin u \right). \end{aligned}$$

Zbývá dosadit $t = t_*$ a $x = l/2$. Zavedeme-li označení ε_n tak, že $\varepsilon_n = 0$ pro sudé n , $\varepsilon_n = 1$ pro liché n takové, že $n+1$ je dělitelné čtyřmi, a $\varepsilon_n = -1$ pro jiné liché n , dostaneme

$$\sin \frac{n\pi x}{l} = \sin \frac{n\pi}{2} = -\varepsilon_n;$$

mimoto je $\sin u = \sin \pi = 0$ a $\cos u = \cos \pi = -1$. Hledaná teplota tedy vychází (respektujeme-li označení α_n a ε_n) ve tvaru součtu nekonečné řady

$$T(l/2, t_*) = \frac{\delta a}{\pi} \sum_{n=1}^{\infty} \frac{\alpha_n \varepsilon_n}{n} \cdot \frac{1 + \exp(-\alpha_n a t_*)}{(\alpha_n a)^2 + (\pi/t_*)^2}.$$

2.5 Bredtovy vzorce pro kroucení prutu

Tenkostěnný ocelový nosník uzavřeného průřezu, jehož střednicovou čarou je elipsa o délce hlavní poloosy a a délce vedlejší poloosy $b \leq a$, o konstantní tloušťce $h \ll b$ je namáhán ve třetině svého rozpětí $l \gg a$ kladným osamělým kroučícím momentem M a od dvou třetin svého rozpětí do jeho konce kladným rovnoměrným kroučícím momentovým zatížením m , přičemž $6M > ml$. Nosič je na obou koncích upevněn proti kroucení. Zjistěte extrémní smykové napětí a extrémní pootočení nosníku za předpokladu pružného přetvoření se známým modulem pružnosti oceli ve smyku G .

Řešení: Pro kroucení prutu tenkostěnného průřezu konstantní tloušťky je k dispozici dvojice tzv. Bredtových vzorců

$$W = 2Ah, \quad I = \frac{4hA^2}{s},$$

v níž vystupují průřezový modul W , moment tuhosti v kroucení I , obsah průřezu omezeného střednicovou křivkou A a délka této křivky s . Extrémní smykové napětí v průřezu (největší v absolutní hodnotě) pak je $\tau = K/W$, kde K je příslušný kroučící moment, a pootočení průřezu ϑ lze pro $x \in [0, l]$ získat řešením rovnice $K = -GI\vartheta'$ pro počáteční podmínky $\vartheta(0) = \vartheta(l) = 0$.

V našem případě je střednicovou křivkou elipsa $x = a \cos \varphi$, $y = b \sin \varphi$ pro $\varphi \in [0, 2\pi)$, takže

$$A = \int_0^{2\pi} d\varphi \int_0^1 ab\rho d\rho = 2\pi ab \left[\frac{1}{2}\rho^2 \right]_0^1 = \pi ab.$$

Derivováním podle φ , jež naznačujeme tečkou, dostaneme

$$\dot{x} = -a \sin \varphi, \quad \dot{y} = b \cos \varphi$$

a s použitím označení

$$k = \sqrt{1 - \left(\frac{b}{a}\right)^2}$$

následně

$$s = \int_0^{2\pi} \sqrt{\dot{x}^2 + \dot{y}^2} d\varphi = a \int_0^{2\pi} \sqrt{1 - (k \cos \varphi)^2} d\varphi.$$

Tento tzv. eliptický integrál dává pro $k = 0$, tj. pro kružnici s $a = b$, známý analytický výsledek $s = 2\pi a = 2\pi b$, obecně lze však $s \in [2\pi b, 2\pi a]$ určit jedinečně ve tvaru součtu nekonečné řady, případně numerickým integrováním.

Označme M_0 momentovou reakci v levé podpoře a dále intervaly $\Omega_1 = \langle 0, l/3 \rangle$, $\Omega_2 = \langle l/3, 2l/3 \rangle$, $\Omega_3 = \langle 2l/3, l \rangle$, $\Omega_1^- = \langle 0, l/3 \rangle$ a $\Omega_2^+ = \langle l/3, 2l/3 \rangle$. Z podmínky statické rovnováhy dostáváme průběh kroučícího momentu

$$K(x) = \begin{cases} -M_0 & \forall x \in \Omega_1^-, \\ M - M_0 & \forall x \in \Omega_2^+, \\ M - M_0 + m(x - 2l/3) & \forall x \in \Omega_3. \end{cases}$$

Všimněme si, že Ω_1^- a Ω_2^+ zde nemůžeme jednoduše nahradit Ω_1 a Ω_2 vzhledem k tomu, že limita $K(x)$ pro $x \rightarrow l/3$ neexistuje (není stejná zleva i zprava). Tento nedostatek (jež lze odstranit až pomocí tzv. Diracovy distribuce) však nebude bránit dalšímu výpočtu: při integrování má jediný bod nulovou míru.

Poněvadž úloha je staticky neurčitá, nezbyvá než určit M_0 z okrajových podmínek. S přihlédnutím k podmínce $\vartheta(0) = 0$ vychází příomou integrací

$$-GI\vartheta(x) = \begin{cases} -M_0x & \forall x \in \Omega_1, \\ -M_0x + M(x - l/3) & \forall x \in \Omega_2, \\ -M_0x + M(x - l/3) + m(x - 2l/3)^2 & \forall x \in \Omega_3. \end{cases}$$

Z podmínky $\vartheta(l) = 0$ (a tedy i $-GI\vartheta(l) = 0$) obdržíme již (nezávisle na GI) hledanou reakci

$$M_0 = \frac{2}{3}M + \frac{1}{18}ml.$$

Výsledný průběh kroučícího momentu tedy je

$$K(x) = \begin{cases} -2M/3 - ml/18 & \forall x \in \Omega_1^-, \\ M/3 - ml/18 & \forall x \in \Omega_2^+, \\ M/3 - ml/18 + m(x - 2l/3) & \forall x \in \Omega_3, \end{cases}$$

zatímco pro průběh pootočení platí

$$GI\vartheta(x) = \begin{cases} (2M/3 + ml/18)x & \forall x \in \Omega_1, \\ (2M/3 + ml/18)x - M(x - l/3) & \forall x \in \Omega_2, \\ (2M/3 + ml/18)x - M(x - l/3) - m(x - 2l/3)^2/2 & \forall x \in \Omega_3. \end{cases}$$

Extrémní napětí τ vznikne v místě extrémního kroučícího momentu K . Funkce K je zřejmě rostoucí, takže

$$\min \tau = \frac{K(0)}{W} = -\frac{1}{W} \left(\frac{2}{3}M + \frac{1}{18}ml \right),$$

$$\max \tau = \frac{K(l)}{W} = \frac{1}{W} \left(\frac{1}{3}M + \frac{5}{18}ml \right).$$

Zbývá najít extrémní pootočení, pro něž musí být, existuje-li derivace ϑ , nutně $K = 0$. Poněvadž $M > ml/6$, je na Ω_1^- nutně $K < 0$ a na $\Omega_2^+ \cup \Omega_3$ nutně $K > 0$. Mimo $x = 0$ a $x = l$, kde $\vartheta = 0$, zbývá jedině $x = l/3$, kde

$$GI\vartheta(l/3) = \frac{l}{9} \left(2M + \frac{1}{6}ml \right),$$

takže

$$\min \vartheta = 0, \quad \max \vartheta = \frac{1}{9GI} \left(2M + \frac{1}{6}ml \right).$$

2.6 Boussinesqovo pružné podloží

Zjistěte pokles podloží v hloubce h pod úrovní terénu, je-li svislé zatížení realizováno čtyřmi osamělými břemeny P ve vrcholu čtverce, jehož úhlopříčka má délku $2h$. Předpokládejte, že podloží se chová jako homogenní izotropní pružný poloprostor a že jsou známy jeho kladný Youngův modul pružnosti $E > 0$ a Poissonova konstanta $\mu \in \langle 0, 1/2 \rangle$.

Řešení: Pro stručnost zápisu označíme $a = 1 - 2\mu$ a $b = a + 1$ a zavedeme tzv. Lamého konstanty

$$\lambda_2 = \frac{E}{1 + \mu}, \quad \lambda_1 = \frac{\lambda_2 \mu}{a}$$

(konstanta λ_2 je shodná s modulem pružnosti ve smyku) a kartézské souřadnice x_i , $i \in \{1, 2, 3\}$. Budeme přitom předpokládat, že zatížení působí kolmo na rovinu $x_3 = 0$ v bodech $A_1 = [h, 0, 0]$, $A_2 = [-h, 0, 0]$, $A_3 = [0, h, 0]$, $A_4 = [0, -h, 0]$.

Pro jednotlivé složky napětí σ_{ij} v pružném poloprostoru $x_3 \geq 0$ platí Cauchyho rovnice rovnováhy

$$\sum_{k=1}^3 \partial \sigma_{kj} / \partial x_j = 0 \quad \forall j \in \{1, 2, 3\},$$

pro složky přetvoření ε_{ij} potom Hookův konstitutivní vztah

$$\sigma_{ij} = \lambda_1 \delta_{ij} \sum_{k=1}^3 \varepsilon_{kk} + 2\lambda_2 \varepsilon_{ij} \quad \forall i, j \in \{1, 2, 3\},$$

kde tzv. Kroneckerův symbol δ_{ij} nabývá hodnoty 1 pro $i = j$ a 0 pro $i \neq j$, přičemž pro složky posunutí oproti výchozí geometrické konfiguraci (tj. nezatíženému poloprostoru) u_i , u_j je

$$\varepsilon_{ij} = \frac{1}{2} (\partial u_i / \partial x_j + \partial u_j / \partial x_i) \quad \forall i, j \in \{1, 2, 3\}.$$

Vyjádříme-li postupně složky napětí v Cauchyho rovnicích rovnováhy pomocí složek přetvoření, a ty pomocí posunutí, dostaneme stacionární rovnici lineární pružnosti (bez vnitřních zatížení) ve tvaru

$$(\lambda_1 + \lambda_2) \sum_{k=1}^3 \partial^2 u_k / \partial x_i \partial x_k + \lambda_1 \partial^2 u_i / \partial x_k^2 = 0.$$

Řešení této rovnice musí splňovat předepsané okrajové podmínky. V našem případě pro příčné zatížení $q(x_1, x_2, x_3)$ na hranici $x_3 = 0$ bychom měli podmínky rovnováhy

$$\sigma_{i1} = \sigma_{i2} = 0, \quad \sigma_{i3} = q,$$

vyjádřitelné opět až pomocí složek posunutí, nicméně formálně q by bylo nulové všude mimo body A_1, A_2, A_3 a A_4 , zatímco v těchto bodech by q muselo růst k nekonečnu. Namísto P lze nicméně zatížení $q = P/\omega$ uvažovat v rovině $x_3 = 0$ na dostatečně malé oblasti o obsahu ω a studovat limitní chování pro $\omega \rightarrow \infty$. Korektní matematický výklad by však vyžadoval jednak pojmy z teorie distribucí, zejména zavedení tzv. Diracovy distribuce a Heavisidovy funkce, jednak hlubší poznatky z teorie řešení parciálních diferenciálních rovnic a jejich soustav. Z inženýrského hlediska je však nejpodstatnější, že pro případ obdobný našemu s jediným zatížením o složkách $F_i, i \in \{1, 2, 3\}$, jež působí v počátku, je známo tzv. Boussinesqovo řešení

$$u_i = \frac{1}{4\pi\lambda_2} \sum_{k=1}^3 G_{ik} F_k \quad \forall i \in \{1, 2, 3\},$$

kde

$$\begin{aligned} G_{11} &= b/r + x_1^2/r^3 - ax_1^2/(r(r+x_3)^2) - ax_3/(r(r+x_3)), \\ G_{12} &= x_1x_2/r^3 - ax_1x_2/(r(r+x_3)^2), \\ G_{13} &= x_1x_3/r^3 - ax_1/(r(r+x_3)), \\ G_{22} &= b/r + x_2^2/r^3 - ax_2^2/(r(r+x_3)^2) - ax_3/(r(r+x_3)), \\ G_{23} &= x_2x_3/r^3 - ax_2/(r(r+x_3)), \\ G_{33} &= b/r + x_3^2/r^3, \end{aligned}$$

$r = \sqrt{x_1^2 + x_2^2 + x_3^2}$ a $G_{ij} = G_{ji}$ pro všechna $i, j \in \{1, 2, 3\}$.

Vzhledem k symetrii a linearitě úlohy (tj. k aditivnosti a homogenosti příslušného diferenciálního operátoru, jenž v inženýrské mechanice odpovídá principům úměrnosti a superpozice účinků) je $u_1(0, 0, h) = u_2(0, 0, h) = 0$. Můžeme tedy zvolit $x_1 = x_3 = h, x_2 = 0, F_1 = F_2 = 0$ a čtyřikrát $F_3 = P$ a dopočítat pouze $r = h\sqrt{2}$ a hledaný pokles

$$u_3(0, 0, h) = \frac{P}{\pi\lambda_2} G_{33}(h, 0, h) = \frac{P}{\pi\lambda_2} \left(\frac{b}{h\sqrt{2}} + \frac{h^2}{2\sqrt{2}h^3} \right)$$

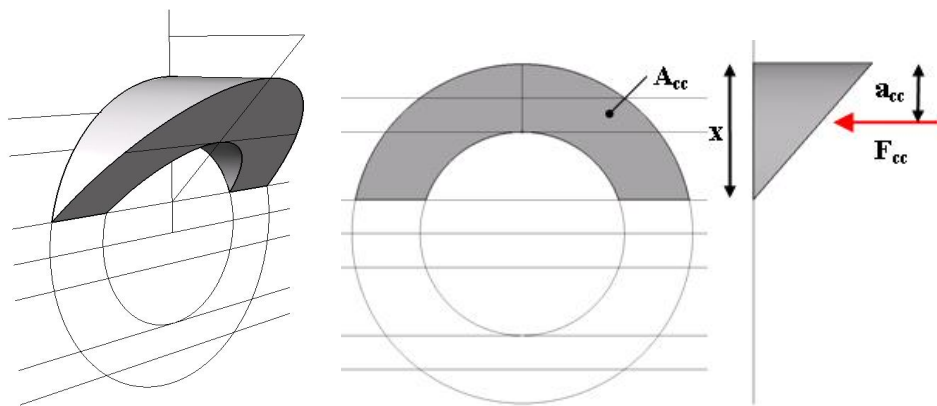
$$= \frac{b + \frac{1}{2}}{2\sqrt{2}\lambda_2} \cdot \frac{P}{\pi h} = \frac{(5 - 4\mu)(1 + \mu)P}{4\sqrt{2}\pi Eh}.$$

2.7 Objem a těžiště tlačené plochy betonu

Při dimenzování betonových konstrukcí se setkáváme s problematikou určení velikosti síly F_{cc} v tlačené oblasti betonového průřezu. Tato síla se stanovuje např. pro tzv. mezní stav použitelnosti za předpokladu lineárního rozdělení napětí σ_c . V řešení je nutno znát polohu tzv. neutrálné (nulové) osy x , tj. osy s nulovým poměrným přetvořením ε_c . Tato poloha se získá řešením podmínek rovnováhy vnějších a vnitřních sil (sílová a momentová podmínka rovnováhy) a to buď přímo a nebo iteračně. V tomto procesu se právě vyskytuje problém určení síly F_{cc} jako objemu napětí σ_c na ploše tlačného betonu A_{cc} , jejíž obrazec může mít i zcela obecný tvar, a v neposlední řadě také určení polohy síly F_{cc} v tlačené ploše průřezu a_{cc} , jako těžiště objemu napětí σ_c .

Příkladem pro řešení je zvolen průřez tvaru mezikruží.

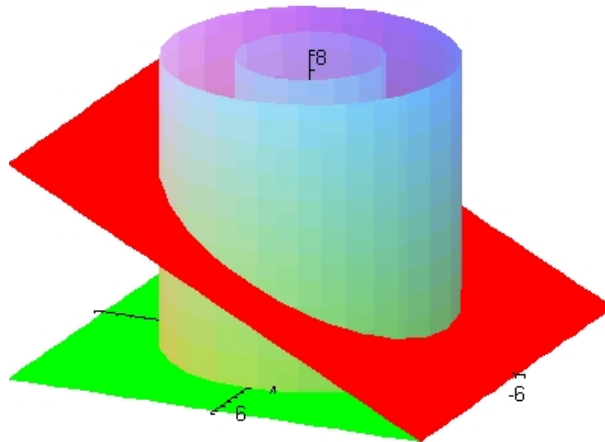
Řešení:

Objekt můžeme umístit do souřadnicové soustavy tak, aby byla

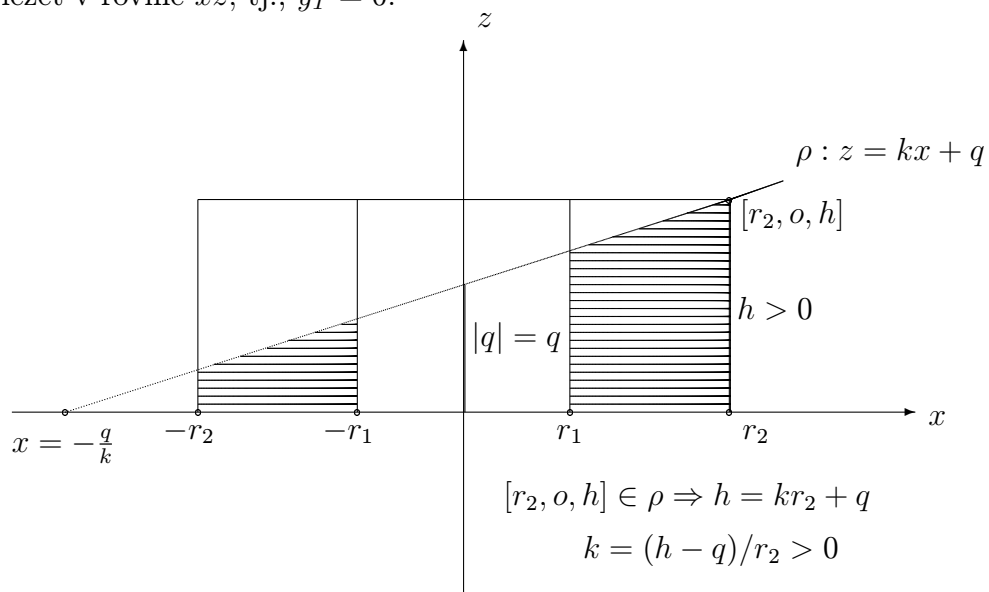
- rovina řezu rovnoběžná například se souřadnicovou osou y ,
- osou skruže osa z

tj.,

$$r_1^2 \leq x^2 + y^2 \leq r_2^2, \quad 0 \leq z \leq kx + q.$$

Řezná rovina procházející bodem $[r_2, 0, h]$ pak bude mít rovnici $z = kx + q$, $k > 0$ a protne rovinu xy v přímce $x = -q/k$. Těžiště T homogenního tělesa bude ležet v rovině xz , tj., $y_T = 0$.

Vyšetříme čtyři případy řezů:

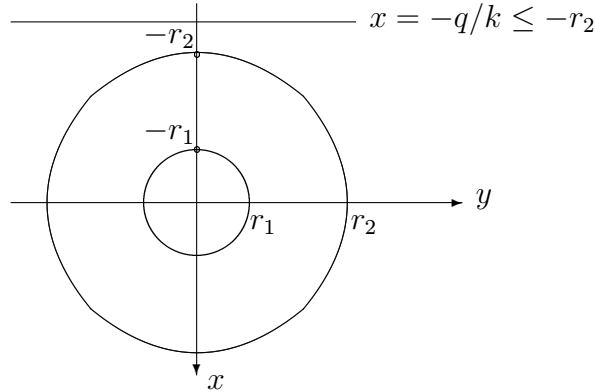
- (A) $-q/k < -r_2$,   (B) $r_1 \leq -q/k < r_2$,
- (C) $-r_2 \leq -q/k \leq -r_1$,   (D) $-r_1 \leq -q/k \leq r_1$.

(A) Příklad

$$-q/k < -r_2 \Leftrightarrow q \geq kr_2 = h - q \Leftrightarrow q > \frac{h}{2}, \quad q \leq h$$

je nejjednodušší, protože obor integrace zahrnuje celé mezikruží a můžeme použít cylindrické souřadnice.

Hustota homogenního tělesa je $\rho(x, y, z) \equiv c$ a bez újmy na obecnosti můžeme položit $c = 1$.

Integrační obor

$$\Omega : \quad r_1^2 \leq x^2 + y^2 \leq r_2^2, \quad 0 \leq z \leq kx + q$$

se transformačními vztahy

$$\begin{array}{l} x = \rho \cos \varphi \\ y = \rho \sin \varphi \\ z = z \\ \hline |J(\rho, \varphi)| = \rho \end{array}$$

změní na obor

$$\Omega_1 : \quad r_1 \leq \rho \leq r_2, \quad -\pi \leq \varphi \leq \pi, \quad 0 \leq z \leq k\rho \cos \varphi + q.$$

Pak hmotnost (číslně také objem)

$$\begin{aligned} m(\Omega) &= \iiint_{\Omega} dx dy dz = \iiint_{\Omega_1} |J(\rho, \varphi)| d\rho d\varphi dz = \\ &= \int_{r_1}^{r_2} \rho d\rho \int_{-\pi}^{\pi} d\varphi \int_0^{k\rho \cos \varphi + q} dz = q\pi \cdot (r_2^2 - r_1^2), \end{aligned}$$

statické momenty vzhledem k souřadnicovým rovinám

$$S_{yz}(\Omega) = \iiint_{\Omega} x dx dy dz = \frac{1}{4} k\pi \cdot (r_2^2 - r_1^2)(r_2^2 + r_1^2),$$

$$S_{xz}(\Omega) = \iiint_{\Omega} y \, dx dy dz = 0,$$

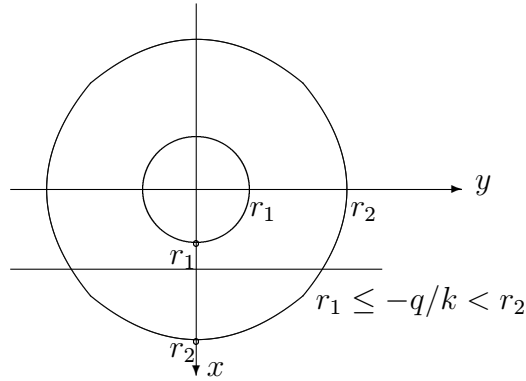
$$S_{xy}(\Omega) = \iiint_{\Omega} z \, dx dy dz = \frac{\pi}{8} \cdot (r_2^2 - r_1^2) \cdot (k^2(r_1^2 + r_2^2) + 4q^2).$$

Hledané těžiště má proto souřadnice

$$T = \left[\frac{S_{yz}(\Omega)}{m(\Omega)}, \frac{S_{xz}(\Omega)}{m(\Omega)}, \frac{S_{xy}(\Omega)}{m(\Omega)} \right] = \left[\frac{k}{4q}(r_1^2 + r_2^2), 0, \frac{k^2}{8q}(r_1^2 + r_2^2) + \frac{q}{2} \right]$$

pro $q/k \geq r_2$ (tj., $q > h/2$).

(B) Vyšetříme případ $r_1 \leq -q/k < r_2$.

Pro konstantu $a > 0$ nejprve definujme funkce F_0, F_1, F_2 , které nám umožní jednoduché zápisy výsledků integrování:

$$F_0(x, a) = \frac{1}{2}x\sqrt{a^2 - x^2} + \frac{1}{2}a^2 \arctg \frac{x}{\sqrt{a^2 - x^2}} \quad (+const = \int \sqrt{a^2 - x^2} \, dx),$$

$$F_1(x, a) = -\frac{1}{3}(\sqrt{a^2 - x^2})^3 \quad (+const = \int x\sqrt{a^2 - x^2} \, dx),$$

$$F_2(x, a) = -\frac{1}{4}x(\sqrt{a^2 - x^2})^3 + \frac{1}{8}a^2x\sqrt{a^2 - x^2} + \frac{1}{8}a^4 \arctg \frac{x}{\sqrt{a^2 - x^2}} \quad (+const = \int x^2\sqrt{a^2 - x^2} \, dx).$$

(2.1)

Pak jsou splněny podmínky

$$\begin{aligned} F_0(-x, a) &= -F_0(x, a), & F_0(a, a) &= \frac{1}{4}\pi a^2 = -F_0(-a, a), \\ F_1(-x, a) &= F_1(x, a), & F_1(a, a) &= 0 = F_1(-a, a), \\ F_2(-x, a) &= -F_2(x, a), & F_2(a, a) &= \frac{1}{16}\pi a^4 = -F_2(-a, a). \end{aligned} \quad (2.2)$$

Integrační obor je nyní

$$\Omega : \quad -\frac{q}{k} \leq x \leq r_2, \quad -\sqrt{r_2^2 - x^2} \leq y \leq \sqrt{r_2^2 - x^2}, \quad 0 \leq z \leq kx + q.$$

Postupně počítáme

$$\begin{aligned} m(\Omega) &= \iiint_{\Omega} dx dy dz = \int_{-q/k}^{r_2} dx \int_{-\sqrt{r_2^2-x^2}}^{\sqrt{r_2^2-x^2}} dy \int_0^{kx+q} dz = \\ &= 2 \int_{-q/k}^{r_2} (kx+q) \sqrt{r_2^2-x^2} dx = [2kF_1(x, r_2) + 2qF_0(x, r_2)]_{-q/k}^{r_2} = \\ &= \frac{1}{2} \pi q r_2^2 - 2kF_1\left(\frac{q}{k}, r_2\right) + 2qF_0\left(\frac{q}{k}, r_2\right), \end{aligned}$$

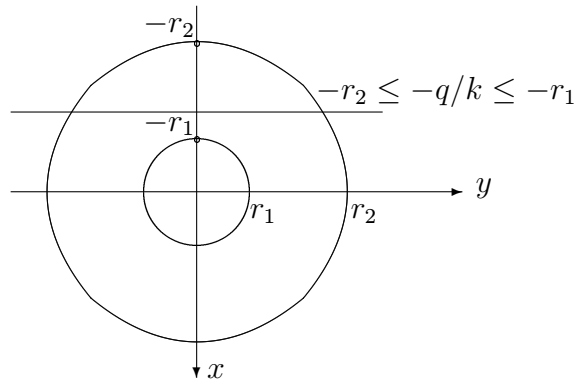
$$\begin{aligned} S_{yz}(\Omega) &= \iiint_{\Omega} x dx dy dz = 2 \int_{-q/k}^{r_2} x(kx+q) \sqrt{r_2^2-x^2} dx = \\ &= [2kF_2(x, r_2) + 2qF_1(x, r_2)]_{-q/k}^{r_2} = \frac{1}{8} k \pi r_2^4 + 2kF_2\left(\frac{q}{k}, r_2\right) - 2qF_1\left(\frac{q}{k}, r_2\right), \end{aligned}$$

$$S_{xz}(\Omega) = \iiint_{\Omega} y dx dy dz = 0,$$

$$\begin{aligned} S_{xy}(\Omega) &= \iiint_{\Omega} z dx dy dz = \int_{-q/k}^{r_2} (kx^2 + 2kqx + q^2) \sqrt{r_2^2-x^2} dx = \\ &= [k^2 F_2(x, r_2) + 2kq F_1(x, r_2) + q^2 F_0(x, r_2)]_{-q/k}^{r_2} = \\ &= \frac{1}{16} \pi r_2^2 (k^2 r_2^2 + 4q^2) + q^2 F_0\left(\frac{q}{k}, r_2\right) - 2kq F_1\left(\frac{q}{k}, r_2\right) + k^2 F_2\left(\frac{q}{k}, r_2\right). \end{aligned}$$

Pro určení souřadnic těžiště je potřebné použít v tomto i následujících případech vhodné programové prostředky, plně postačující je i program Excel.

- (C) Příklad $-r_2 \leq -q/k \leq -r_1$ můžeme řešit kombinací předcházejících postupů, když použijeme rozdíl integrálů.

Integrační obor $\Omega = \Omega_1 - \Omega_2$, kde

$$\Omega_1: \quad r_1^2 \leq x^2 + y^2 \leq r_2^2, \quad 0 \leq z \leq kx + q,$$

$$\Omega_2: \quad -r_2 \leq x \leq -\frac{q}{k}, \quad -\sqrt{r_2^2 - x^2} \leq y \leq \sqrt{r_2^2 - x^2}, \quad 0 \leq z \leq kx + q.$$

Pak

$$\begin{aligned} m(\Omega) &= m(\Omega_1) - \iiint_{\Omega_2} dx dy dz = \\ &= q\pi(r_2^2 - r_1^2) + [2kF_1(x, r_2) + 2qF_0(x, r_2)]_{-q/k}^{-r_2} = \\ &= q\pi(r_2^2 - r_1^2) - \frac{1}{2}q\pi r_2^2 + 2qF_0\left(\frac{q}{k}, r_2\right) - 2kF_1\left(\frac{q}{k}, r_2\right) \end{aligned}$$

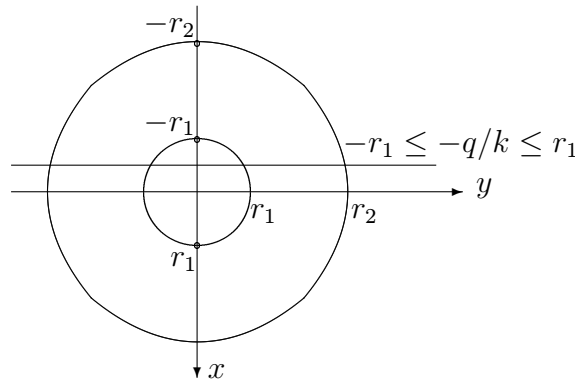
a analogicky

$$\begin{aligned} S_{yz}(\Omega) &= \frac{1}{4}k\pi \cdot (r_2^4 - r_1^4) + [2kF_2(x, r_2) + 2qF_1(x, r_2)]_{-q/k}^{-r_2} = \\ &= \frac{1}{4}k\pi \cdot (r_2^4 - r_1^4) - \frac{1}{8}k\pi r_2^4 + 2kF_2\left(\frac{q}{k}, r_2\right) - 2qF_1\left(\frac{q}{k}, r_2\right), \end{aligned}$$

$$S_{xz}(\Omega) = 0,$$

$$\begin{aligned} S_{xy}(\Omega) &= \frac{\pi}{8} \cdot (r_2^2 - r_1^2) \cdot (k^2(r_1^2 + r_2^2) + 4q^2) + \\ &+ [k^2F_2(x, r_2) + 2kqF_1(x, r_2) + q^2F_0(x, r_2)]_{-q/k}^{-r_2} = \\ &= \frac{\pi}{8} \cdot (r_2^2 - r_1^2) \cdot (k^2(r_1^2 + r_2^2) + 4q^2) - \frac{1}{16}\pi k^2 r_2^4 - \frac{1}{4}\pi q^2 r_2^2 + \\ &+ k^2F_2\left(\frac{q}{k}, r_2\right) - 2kqF_1\left(\frac{q}{k}, r_2\right) + q^2F_0\left(\frac{q}{k}, r_2\right). \end{aligned}$$

(D) Poslední případ $-r_1 \leq -q/k \leq r_1$

vyřešíme integrací přes obor $\Omega = \Omega_1 - \Omega_2$, kde

$$\Omega_1 : \quad -\frac{q}{k} \leq x \leq r_2, \quad -\sqrt{r_2^2 - x^2} \leq y \leq \sqrt{r_2^2 - x^2}, \quad 0 \leq z \leq kx + q,$$

$$\Omega_2 : \quad -\frac{q}{k} \leq x \leq r_1, \quad -\sqrt{r_2^2 - x^2} \leq y \leq \sqrt{r_2^2 - x^2}, \quad 0 \leq z \leq kx + q,$$

s následujícími výsledky:

$$\begin{aligned} m(\Omega) &= \iiint_{\Omega_1} dx dy dz - \iiint_{\Omega_2} dx dy dz = \\ &= 2 \int_{-q/k}^{r_2} (kx + q) \sqrt{r_2^2 - x^2} dx - 2 \int_{-q/k}^{r_1} (kx + q) \sqrt{r_2^2 - x^2} dx = \\ &= [2kF_1(x, r_2) + 2qF_0(x, r_2)]_{-q/k}^{r_2} - [2kF_1(x, r_1) + 2qF_0(x, r_1)]_{-q/k}^{r_1} = \\ &= \frac{1}{2} \pi q (r_2^2 - r_1^2) + 2q \left(F_0\left(\frac{q}{k}, r_2\right) - F_0\left(\frac{q}{k}, r_1\right) \right) - 2k \left(F_1\left(\frac{q}{k}, r_2\right) - F_1\left(\frac{q}{k}, r_1\right) \right), \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} S_{yz}(\Omega) &= [2kF_2(x, r_2) + 2qF_1(x, r_2)]_{-q/k}^{r_2} - [2kF_2(x, r_1) + 2qF_1(x, r_1)]_{-q/k}^{r_1} = \\ &= \frac{1}{8} k \pi (r_2^4 - r_1^4) + 2k \left(F_2\left(\frac{q}{k}, r_2\right) - F_2\left(\frac{q}{k}, r_1\right) \right) - 2q \left(F_1\left(\frac{q}{k}, r_2\right) - F_1\left(\frac{q}{k}, r_1\right) \right), \end{aligned}$$

$$S_{yz}(\Omega) = 0,$$

$$\begin{aligned} S_{xy}(\Omega) &= [k^2 F_2(x, r_2) + 2kq F_1(x, r_2) + q^2 F_0(x, r_2)]_{-q/k}^{r_2} - \\ &\quad - [k^2 F_2(x, r_1) + 2kq F_1(x, r_1) + q^2 F_0(x, r_1)]_{-q/k}^{r_1} = \\ &= \frac{1}{16} k^2 \pi (r_2^4 - r_1^4) + \frac{1}{4} \pi q^2 (r_2^2 - r_1^2) + k^2 \left(F_2\left(\frac{q}{k}, r_2\right) - F_2\left(\frac{q}{k}, r_1\right) \right) - \\ &\quad - 2kq \left(F_1\left(\frac{q}{k}, r_2\right) - F_1\left(\frac{q}{k}, r_1\right) \right) + q^2 \left(F_0\left(\frac{q}{k}, r_2\right) - F_0\left(\frac{q}{k}, r_1\right) \right). \end{aligned}$$

Analyzovali a popsali jsme potřebnými vzorci všechny případy.

2.8 Optimalizace betonové směsi podle Féreta

Sestavte návod pro co nejúspornější návrh složení betonové směsi pro sloup z prostého betonu konstantního průřezu předepsané výšky l , jenž je osově namáhán celkovou tlakovou silou N , znáte-li místní gravitační zrychlení g . Pro výpočet pevnosti použijte empirický Féretův vztah se známou pevnostní konstantou. Uvažujte přitom, že hustota betonu závisí lineárně na pevnosti. Jsou známy cena objemové jednotky cementu α a cena objemové jednotky kameniva (zprůměrovaná pro všechny frakce používané ve stálém poměru) β ; cenu vody a vzduchu zanedbejte. Jsou předepsány meze c_1 a c_2 ($0 < c_1 < c_2 < 1$) pro obsah cementu v objemové jednotce směsi a meze ν_1 a ν_2 ($0 < \nu_1 < \nu_2$) pro podíl obsahu vody a cementu v objemové jednotce směsi, které musejí vždy zaručovat, že sloup přenes více než vlastní tíhu.

Řešení: Označme postupně c , s a w čísla z intervalu $\langle 0, 1 \rangle$, která udávají obsah cementu, kameniva a vody (včetně vodní páry a případných dalších plynů) v objemové jednotce směsi; nutně je $c + s + w = 1$. Cena směsi na jednotku výšky sloupu je

$$P = (\alpha c + \beta s)A,$$

(celková cena směsi je tedy Pl), kde A je (předem neznámý) obsah průřezu sloupu. Tlakové napětí ve sloupu σ se mění lineárně po jeho výšce; zřejmě platí

$$\frac{N}{A} \leq \sigma \leq \frac{N}{A} + \rho gl.$$

Označme $\nu = w/c$. Znajíce kladnou pevnostní konstantu ψ , můžeme podle Féreta vypočítat výslednou pevnost betonu v tlaku

$$\kappa = \frac{\psi}{(1 + \nu)^2}.$$

Obecně požadujeme $\sigma \leq \kappa$; nejúspornější je tedy zvolit

$$\kappa = \frac{N}{A} + \rho gl.$$

Poněvadž známe lineární závislost ρ na κ , můžeme úsporně psát

$$\rho gl = \gamma_0 + \gamma_1 \kappa,$$

kde γ_0 a γ_1 jsou známé konstanty, v praxi vždy nezáporné. K tomu, aby sloup přenesl více než vlastní tíhu, musí být $\kappa > gl\rho$, a tedy

$$\frac{(1 - \gamma_1)\psi}{N(1 + \nu_2)^2} - \frac{\gamma_0}{N} > 0;$$

zřejmě potom $\gamma_1 < 1$ a pro označení

$$\lambda_0 = \frac{\gamma_0}{N}, \quad \lambda_1 = \frac{(1 - \gamma_1)\psi}{N}$$

též

$$\lambda_0 \leq \frac{\lambda_1}{(1 + \nu_2)^2}$$

s jednoduchým důsledkem $\lambda_0 < \lambda_1$.

Pro skutečné zatížení dostáváme

$$\frac{N}{A} = \frac{\psi}{(1 + \nu)^2} - \rho gl = \frac{\psi}{(1 + \nu)^2} - \rho gl = \frac{(1 - \gamma_1)\psi}{(1 + \nu)^2} - \gamma_0,$$

z čehož vyplývá

$$A = N \left(\frac{(1 - \gamma_1)\psi}{(1 + \nu)^2} - \gamma_0 \right)^{-1} = \left(\frac{\lambda_1}{(1 + \nu)^2} - \lambda_0 \right)^{-1}.$$

Poněvadž $s = 1 - c - w$ a $w = c\nu$, obdržíme konečně

$$P = (\alpha c + \beta s)Q^{-1} = (\beta + (\alpha - \beta)c - \beta c\nu)Q^{-1},$$

kde stručně označujeme

$$Q = \frac{\lambda_1}{(1 + \nu)^2} - \lambda_0,$$

jako funkci dvou proměnných c a ν na množině $\Omega = \langle c_1, c_2 \rangle \times \langle \nu_1, \nu_2 \rangle$. Její parciální derivace $\partial P/\partial c$ a $\partial P/\partial \nu$ lze zapsat ve (pro další úvahy vhodně uspořádaném) tvaru

$$\begin{aligned} Q \partial P/\partial c &= \alpha - \beta - \beta \nu, \\ \frac{Q(1 + \nu^3)}{\beta} \partial P/\partial \nu &= \left(\lambda_0 \nu^3 + 3\lambda_0 \nu^2 + 3(\lambda_0 - \lambda_1)\nu + (\lambda_0 - 3\lambda_1 + 2\lambda_1 \frac{\alpha}{\beta}) \right) c \\ &\quad + 2\lambda_1. \end{aligned}$$

Položíme-li $\partial P/\partial c = 0$, můžeme z první rovnice snadno vypočítat c , a položíme-li i $\partial P/\partial \nu = 0$, můžeme z první rovnice snadno vypočítat také ν . Funkce P má tedy jediný stacionární bod $A_* = [c_*, \nu_*]$ (pokud vůbec padne na Ω)

$$c_* = \frac{2\lambda_1}{\lambda_0 + \lambda_1(2\xi - 3) + 3(\lambda_1 - \lambda_0)(\xi - 1) - 3\lambda_0(\xi - 1)^2(\xi + 2)},$$

$$\nu_* = \xi - 1.$$

Získaný stacionární bod $A_* = [c_*, \nu_*]$ nemusí být nicméně absolutním mimem funkce P . Zvlášť je třeba vyšetřit vrcholy $A_1 = [c_1, \nu_1]$, $A_2 = [c_1, \nu_2]$, $A_3 = [c_2, \nu_1]$, $A_4 = [c_2, \nu_2]$ a stacionární body úseček A_1A_2 a A_3A_4 ; na úsečkách

A_2A_3 a A_1A_4 je totiž P pouze lineární funkcí c . Netriviální je jediné analýza průběhu P pro $c = c_i$, $i \in \{1, 2\}$, kde vychází

$$(\lambda_0\nu^3 + 3\lambda_0\nu^2 + 3(\lambda_0 - \lambda_1)\nu + \lambda_0 - 3\lambda_1 + 2\lambda_1\xi) c_i + 2\lambda_1 = 0,$$

což je kubická algebraická rovnice, z níž máme vypočítat (jedno až tři) řešení ν . Ve speciálním případě $\lambda_0 = 0$ (tj. $\gamma_0 = 0$) dostáváme přímo jediné možné řešení

$$\nu_{i*} = \frac{2}{c_i} - 3 + 2\xi;$$

dále tedy můžeme pracovat s $\lambda_0 > 0$, což nám umožní zavést korektně označení $\eta = \lambda_1/\lambda_0$ a uvedenou kubickou rovnici přepsat do tvaru

$$\nu^3 + 3\nu^2 + 3(1 - \eta)\nu + 1 - 3\eta + 2\eta\xi + \frac{\xi}{c_i} = 0.$$

Substitucí $\mu = \nu - 1$ odtud obdržíme

$$\mu^3 - 3\eta\mu + 2\eta\left(\xi + \frac{1}{c_i}\right) = 0.$$

Tři možná řešení (některá nemusí být reálná, případně nemusí patřit intervalu $\langle \nu_1, \nu_2 \rangle$) podle Cardanových vzorců jsou $\mu_{i*} = u + v$, $\mu_{i*} = \varepsilon_1 u + \varepsilon_2 v$ nebo $\mu_{i*} = \varepsilon_2 u + \varepsilon_1 v$, kde vždy

$$u = \sqrt{-q + \sqrt{q^2 - \eta^3}}, \quad v = \sqrt{-q - \sqrt{q^2 - \eta^3}}, \quad q = \eta\left(\xi + \frac{1}{c_i}\right),$$

$$\varepsilon_1 = -\frac{1}{2} + i\frac{\sqrt{2}}{2}, \quad \varepsilon_2 = -\frac{1}{2} - i\frac{\sqrt{2}}{2};$$

na závěr stačí dopočítat $\nu_{i*} = \mu_{i*} + 1$. Výběr řešení je nicméně omezen: z teorie Cardanových vzorců například vyplývá, že součet tří reálných řešení by musel být roven -3 (tj. koeficientu u ν^2 v původní rovnici), což není pro $\nu \geq \nu_1 > 0$ možné. Označme proto jen pro každé $i \in \{1, 2\}$ jen A_{i*}^1 a A_{i*}^2 jako dva možné stacionární body $[u_{i*}, \nu_{i*}]$.

Vyšetřování charakteru stacionárních bodů pomocí druhých (případně i vyšších) derivací P by bylo pracné a není v tomto případě nezbytné. Stačí totiž prověřit hodnoty $P(A)$ v bodech

$$A \in \{A_*, A_{1*}^1, A_{1*}^2, A_{2*}^1, A_{2*}^2, A_1, A_2, A_3, A_4\}$$

a vyhledat nejmenší z nich (což obecně nemusí být jednoznačné). Takový bod $A = [c, \nu]$ pak odpovídá nejúspornějšímu návrhu směsi, určenému trojicí hodnot

$$(c, s, w) = (c, 1 - c(\nu + 1), c\nu).$$

2.9 Vlastní kmitání stožáru

Na základě Kirchhoffovy teorie odhadněte průhyb vrcholu dokonale vetknutého štíhlého kovového stožáru výšky l konstantního průřezu o obsahu A při netlumeném příčném kmitání, které bylo vyvoláno náhlým odtížením stožáru, na jehož vrchol předtím staticky působilo příčné břemeno P . Jsou známy kladný modul pružnosti materiálu E , hustota materiálu ρ a moment setvačnosti J . Použijte metodu konečných prvků s ekvidistantním dělením výšky l ; přibližný výpočet proveďte pro 4 dílky.

Řešení: Označme $w(x, t)$ průhyb stožáru pro $x \in \langle 0, l \rangle$ a $t \geq 0$, přičemž ve vetknutí musí být $w(0, t) = 0$ a $w'(0, t) = 0$. Podle Kirchhoffovy teorie lze podmínku rovnováhy psát ve tvaru

$$\rho A \ddot{w} + EJ w'''' = 0;$$

čárkami označujeme derivace podle x , tečkami podle t . Pro určení počáteční výchylky stožáru stačí nicméně uvažovat w pouze v závislosti na x a použít vztah

$$M = -EJ w'' ,$$

jelikož jde o staticky určitý nosník se známým ohybovým momentem

$$M = P(x - l) .$$

Speciálně pro $P = 0$ je zřejmě všude $w_* = 0$ a žádné kmitání nedostaneme. Bez újmy na obecnosti můžeme předpokládat $P > 0$; pro $P < 0$ bychom totiž dostali stejné w jako pro $-P$, jenže s opačným znaménkem.

Označme

$$\alpha = \sqrt{\frac{EJ}{\rho A}} , \quad \beta = \frac{P}{6EJ} .$$

Přímou integrací rovnice

$$w'' = -6\beta(x - l)$$

dostaneme postupně

$$w' = -3\beta(x - l)^2 + C_1 , \quad w = -\beta(x - l)^3 + C_1(x - l) + C_0 ,$$

kde konstanty C_1 a C_0 určíme postupně z okrajových podmínek ve vetknutí $w'(0) = 0$ a $w(0) = 0$ s výsledkem

$$C_1 = 3\beta l^2 , \quad C_0 = 2\beta l^3 .$$

Máme tedy

$$w = \beta (2l^3 - 3l^2(l - x) + (l - x)^3) = \beta x^2(3l - x);$$

tuto statickou výchylku budeme (na rozdíl od obecně dynamické výchylky w) nadále označovat w_0 . Zřejmě pak platí $w_0(x) = w(x, 0)$ pro libovolný bod x a původní podmínku rovnováhy je možné psát jako

$$\ddot{w} = -\alpha^2 w''''.$$

Řešení této parciální diferenciální rovnice budeme hledat ve tvaru

$$w(x, t) = \sum_{i=1}^n \varphi_i(x) \psi_i(t)$$

pro dostatečně velké n (teoreticky $n \rightarrow \infty$) a pro vhodnou soustavu testovacích funkcí φ_i na $\langle 0, l \rangle$ vlastností $\varphi_i(0) = 0$ a $\varphi_i'(0) = 0$; funkce ψ_i na $\langle 0, \infty \rangle$ vždy dopočítáme z jisté soustavy obyčejných diferenciálních rovnic. Označíme-li

$$(v, u) = \int_0^l v(x)u(x) dx, \quad [v, u] = v(l)u(l) - v(0)u(0),$$

přičemž $v \in \{\varphi_1, \dots, \varphi_n\}$ a u je funkce proměnné x , jež může mimoto záviset i na čase, obdržíme postupně integrací per partes

$$\begin{aligned} (v, \ddot{w}) &= -\alpha^2 (v, w''''') = \alpha^2 (v', w''''') - \alpha^2 [v, w'''''] \\ &= -\alpha^2 (v'', w''') - \alpha^2 [v, w'''''] + \alpha^2 [v', w''']. \end{aligned}$$

Poněvadž však $v(0) = 0$, $v'(0) = 0$, $w''(0)$ je úměrné ohybovému momentu na volném konci nezátíženého stožáru a $w'''(0)$ je úměrné posouvající síle tamtéž, takže též $w''(0) = 0$ a $w'''(0) = 0$, máme jen

$$(v, \ddot{w}) = -\alpha^2 (v'', w''').$$

Volíme-li nyní postupně $v = \varphi_j$ pro $j \in \{1, \dots, n\}$, vychází

$$\sum_{i=1}^n (\varphi_j, \varphi_i) \ddot{\psi}_i = \alpha^2 \sum_{i=1}^n (\varphi_j'', \varphi_i'') \psi_i,$$

což lze úsporně zapsat v maticovém tvaru

$$M \ddot{\psi} = -\alpha^2 K \psi,$$

kde tzv. matice hmotnosti M sestává z prvků (φ_j, φ_i) a tzv. matice tuhosti K z prvků $(\varphi_j'', \varphi_i'')$; našim úkolem je určit sloupcový vektor ψ , jenž je tvořen prvky ψ_i .

Pro sudé n rozdělme nyní interval $\langle 0, l \rangle$ na $n/2$ subintervalů $\langle (j-1)h, jh \rangle$, kde $h = 2l/n$ a postupně $j \in \{1, \dots, n\}$. Označme $\xi = (x - (j-1)h)/h$ a uvažujme funkce

$$\tilde{\varphi}_L(\xi) = 1 - 3\xi^2 + 2\xi^3, \quad \tilde{\varphi}_R(\xi) = 3\xi^2 - 2\xi^3,$$

$$\hat{\varphi}_L(\xi) = \xi - 2\xi^2 + \xi^3, \quad \hat{\varphi}_R(\xi) = -\xi^2 + \xi^3,$$

přičemž $L = j-1$ a $R = j$. Tyto funkce, jež lze snadno odvodit z Newtonova tvaru Hermitova kubického interpolačního polynomu na $\langle (j-1)h, jh \rangle$, mají vlastnosti $\tilde{\varphi}_L(0) = \tilde{\varphi}_R(1) = h\hat{\varphi}_L(0) = h\hat{\varphi}_L(l) = 1$, zatímco všechny jejich ostatní hodnoty pro $\xi \in \{0, 1\}$ jsou nulové. Pokud bychom se namísto intervalu $\langle 0, l \rangle$ omezili na $\langle (j-1)h, jh \rangle$ dostali bychom (sice pracně, leč jen se znalostí integrace polynomů)

$$M = \frac{h}{420} \begin{bmatrix} M_1 & M_0 \\ M_0^T & M_2 \end{bmatrix}, \quad K = \frac{2}{h^3} \begin{bmatrix} K_1 & K_0 \\ K_0^T & K_2 \end{bmatrix},$$

kde

$$M_1 = \begin{bmatrix} 156 & 22 \\ 22 & 4 \end{bmatrix}, \quad M_2 = \begin{bmatrix} 156 & -22 \\ -22 & 4 \end{bmatrix}, \quad M_0 = \begin{bmatrix} 54 & -13 \\ 13 & -3 \end{bmatrix},$$

$$K_1 = \begin{bmatrix} 6 & 3 \\ 3 & 2 \end{bmatrix}, \quad K_2 = \begin{bmatrix} 6 & -3 \\ -3 & 2 \end{bmatrix}, \quad K_0 = \begin{bmatrix} -6 & 3 \\ -3 & 1 \end{bmatrix}$$

(v součtech $M_1 + M_2$ a $K_1 + K_2$ vymizí nediagonální členy).

Pro $x \in \langle (j-1)h, jh \rangle$ zřejmě platí pro sudé $j \in \{2, \dots, n\}$

$$\varphi_{j-1}(\xi) = \tilde{\varphi}_R(\xi), \quad \varphi_j(\xi) = h\hat{\varphi}_R(\xi)$$

a pro $x \in \langle jh, (j+1)h \rangle$, pokud $j < n$, obdobně

$$\varphi_{j-1}(\xi - 1) = \tilde{\varphi}_L(\xi - 1), \quad \varphi_j(\xi - 1) = h\hat{\varphi}_L(\xi - 1);$$

v obou případech pak je

$$w_0(\xi) = h^3(\xi - s + 1)^2 \left(\frac{3l}{h} - \xi + s - 1 \right) = h^3(\xi - s + 1)^2 \left(\frac{n}{2} - \xi + s - 1 \right).$$

Zobecněním tohoto postupu obdržíme pásové matice

$$M = \frac{h}{420} \begin{bmatrix} M_1 & M_0 & & & \\ M_0^T & M_1 + M_2 & & & \\ & & \dots & & \\ & & & M_1 + M_2 & M_0 \\ & & & M_0^T & M_2 \end{bmatrix},$$

$$K = \frac{2}{h^3} \begin{bmatrix} K_1 & K_0 & & & \\ K_0^T & K_1 + K_2 & & & \\ & & \dots & & \\ & & & K_1 + K_2 & K_0 \\ & & & K_0^T & K_2 \end{bmatrix}$$

pro odpovídající vektor φ o $2n$ prvcích.

Vektor ψ budeme nyní hledat ve tvaru

$$\psi(t) = VE_1(t)a + VE_2(t)b,$$

kde a a b jsou sloupcové vektory zatím neznámých konstant, Λt je diagonální čtvercová a V čtvercová matice řádu n , $E_1(t)$ a $E_2(t)$ jsou matice řádu n sestávající postupně z diagonálních členů $\cos(\Lambda_{ii}t)$ a $\sin(\Lambda_{ii}t)$ pro $i \in \{1, \dots, n\}$ a platí

$$MV\Lambda^2 = \alpha^2KV,$$

tj. V je matice vlastních vektorů matice $M^{-1}K$ a Λ^2 je matice vlastních čísel téže matice. Zřejmě je totiž

$$\dot{\psi}(t) = V\Lambda E_1(t)a + V\Lambda E_2(t)b, \quad \ddot{\psi}(t) = -V\Lambda^2 E_1(t)a - V\Lambda^2 E_2(t)b,$$

takže

$$MV\Lambda^2 E_1(t)a + MV\Lambda^2 E_2(t)b = KV E_1(t)a + KV E_2(t)b.$$

Podle charakteru úlohy můžeme navíc očekávat $\Lambda_{ii}^2 > 0$ pro všechna $i \in \{1, \dots, n\}$, a lze tedy volit rovněž $\Lambda_{ii} > 0$, čímž se vyhneme práci s komplexními čísly; důkladná kvalitativní analýza nicméně přesahuje možnosti tohoto textu. Totéž je třeba poznamenat o efektivním numerickém algoritmu pro stanovení V a Λ^2 : i když matice M a K jsou pásové, matice V je obecně plná, navíc se pracuje i s inverzní maticí V^{-1} ; u malého n lze nicméně vystačit například s postupně opakovanou mocninnou metodou. V tomto příkladu (viz dále) byla pro numerické vyčíslení V a Λ^2 použita funkce `eig` z MATLABu.

Označme ještě f sloupcový vektor sestavený z prvků (φ_j, w_0) pro $j \in \{1, \dots, n\}$. Poněvadž $E_1(0)$ a $E_2(0)$ jsou nulové matice, platí

$$\psi(0) = V(a + b), \quad \dot{\psi}(0) = V(b - a);$$

současně však platí $M\psi(0) = f$ a $\dot{\psi}(0)$ musí být nulový vektor, a tak dostáváme

$$a = b = \frac{1}{2}M^{-1}V^{-1}f.$$

Označíme-li $E = (E_1 + E_2)/2$, vychází tedy

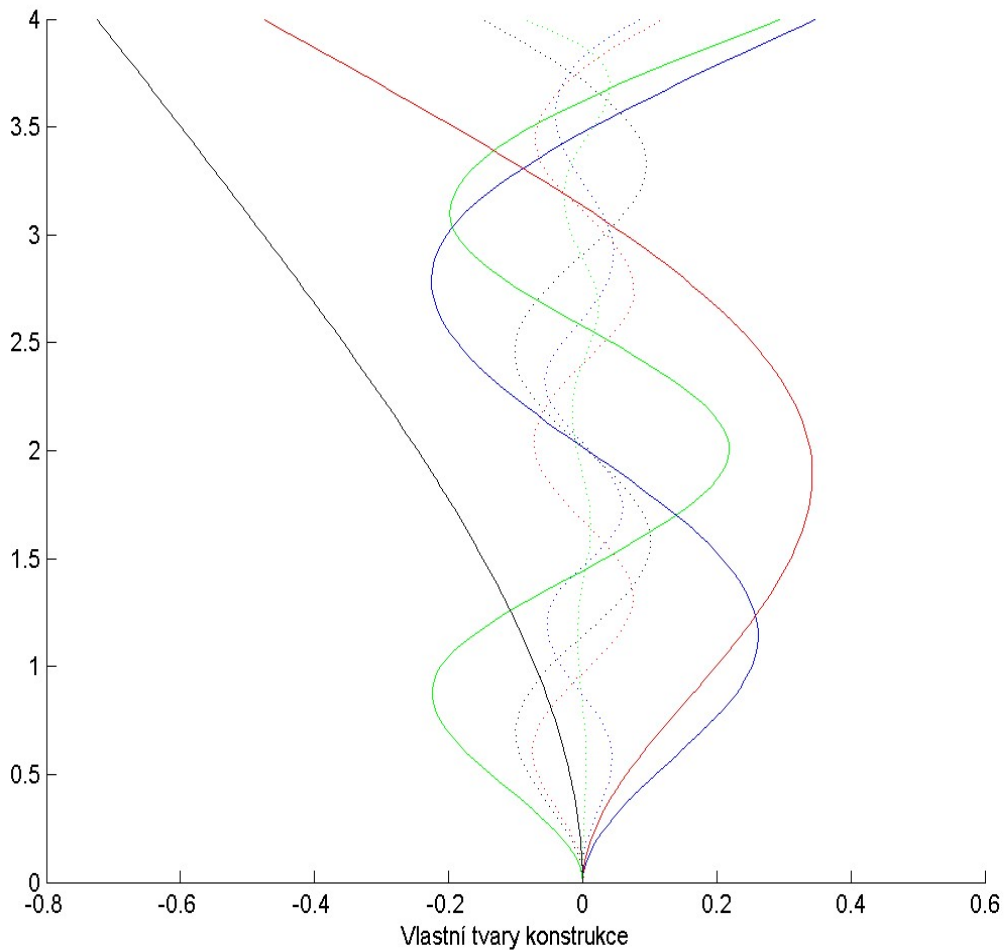
$$\psi(t) = VE(t)V^{-1}M^{-1}f$$

a konečně

$$w(x, t) = \varphi^T(x)VE(t)V^{-1}M^{-1}f.$$

Pro numerický výpočet označme ještě $\bar{M} = 420M/h$ a $\bar{K} = Kh^3/2$. Potom $V\Lambda^2 = 210h^2\bar{M}^{-1}\bar{K}V$. Matici vlastních vektorů V lze určit pro matici $\bar{M}^{-1}\bar{K}$

Řešení úlohy je zjevně periodické, což neodpovídá reálnému pozorování, kdy se již nezátžený stožár časem vrátí do původní polohy. Důvodem je idealizace stožáru jako uzavřeného systému, který nekomunikuje s okolím; ve skutečnosti dochází (kromě do modelu zahrnuté potenciální a kinetické energie) k disipaci energie do okolního prostředí, zejména její přeměně na tepelnou vlivem tření o okolní vzduch. Za nejjednoduššího předpokladu tzv. proporcionálního tlumení lze člen $M\ddot{\psi}$ nahradit členem $M\ddot{\psi} + \zeta M\dot{\psi}$, kde ζ je kladná konstanta, a vynutit tak postupné utlumení pohybu; realističtější modely pracují se složitějšími, většinou nelineárními členy.

2.10 Přebodnicový oblouk v trase komunikace

Navrhněte přebodnicový oblouk v trase komunikace, přechází-li trasa z přímky do kruhového oblouku, znáte-li vzdálenost přímky od kruhového oblouku h a jeho

poloměr r . Pro přechodnicový oblouk použijte kubickou parabolu. Výškové změny v trase neuvažujte.

Řešení: Označme γ hledanou přechodnici, $\tilde{k}$ zadanou kružnici a p zadanou přímkou. Zaveďme kartézský souřadnicový systém takový, že bod $S = [0, r]$ je středem k , bod $A = [-l, -h]$ je průnikem p a γ a bod $B = [b, r - \sqrt{r^2 - b^2}]$ je průnikem $\tilde{k}$ a γ ; bod B zřejmě leží na půlkružnici $k \subset \tilde{k}$ takové, že $y \leq r$. Určit máme zbývající souřadnice s neznámými parametry b a l a rovnici γ , jež bude obsahovat další neznámý parametr a .

Sestavme nejprve rovnice čar p , k a γ ve tvaru $y = \varphi(x)$, kde φ jsou jisté reálné funkce, včetně prvních a druhých derivací, potřebných k výpočtu křivosti

$$\kappa = \frac{y''}{\sqrt{(1 + y'^2)^3}}.$$

Dostáváme tak pro p

$$y = -h, \quad y' = 0, \quad y'' = 0, \quad \kappa = 0,$$

pro k

$$y = r - \sqrt{r^2 - x^2}, \quad y' = \frac{x}{\sqrt{r^2 - x^2}}, \quad y'' = \frac{r^2}{\sqrt{(r^2 - x^2)^3}}, \quad \kappa = \frac{1}{r}$$

a pro γ

$$y + h = a(x + l)^3, \quad y' = 3a(x + l)^2, \quad y'' = 6a(x + l),$$

$$\kappa = \frac{6a(x + l)}{\sqrt{(1 + 9a^2(x + l)^4)^3}}.$$

Poněvadž v bodě A platí pro p i γ vždy

$$y(-l) = -h, \quad y'(-l) = 0, \quad y''(-l) = 0, \quad \kappa(-l) = 0,$$

zbývá jen zajistit spojitost y , y' a κ v bodě B vhodným nastavením parametrů a , b a l .

Podmínky spojitosti y , y' a κ v bodě B , vycházející z rovnic γ a k , jsou postupně

$$a(b + l)^3 = h + r - \sqrt{r^2 - b^2}, \quad 3a(b + l)^2 = \frac{b}{\sqrt{r^2 - b^2}},$$

$$\frac{6a(b + l)}{\sqrt{(1 + 9a^2(b + l)^4)^3}} = \frac{1}{r}.$$

Z první podmínky můžeme vyjádřit

$$a = \frac{h + r - \sqrt{r^2 - b^2}}{(b + l)^3},$$

srovnáním první a druhé podmínky pak také

$$l = \frac{3\sqrt{r^2 - b^2} (h + b - \sqrt{r^2 - b^2})}{b} - b.$$

Teoreticky můžeme již tedy vyjádřit l a a pomocí b . Následně je však třeba vypočítat b ze třetí podmínky, kterou lze zapsat ve tvaru

$$36a^2(b + l)^2r^2 = (1 + 9a^2(b + l)^4)^3.$$

Tím dostáváme jedinou rovnici pro poslední neznámý parametr b , která je však značně komplikovaná, takže její přesné analytické řešení nedokážeme určit. Podrobnější analýzou bychom navíc zjistili, že řešení nemusí být jednoznačné, případně v reálném oboru nemusí ani existovat.

Máme-li k dispozici rozumný odhad b , můžeme nicméně pro náš konkrétní inženýrský problém hledat přibližné řešení numericky Newtonovou metodou tečen. Řešíme formálně rovnici $f(b) = 0$, kde

$$f(b) = 36a^2(b + l)^2r^2 - (1 + 9a^2(b + l)^4)^3$$

a l a a jsou již známé (dosti složité) funkce b . Výpočtový algoritmus, vycházející z iteračního předpisu

$$b \leftarrow b - f(b)/f'(b),$$

je zřejmý z programového kódu v MATLABu:

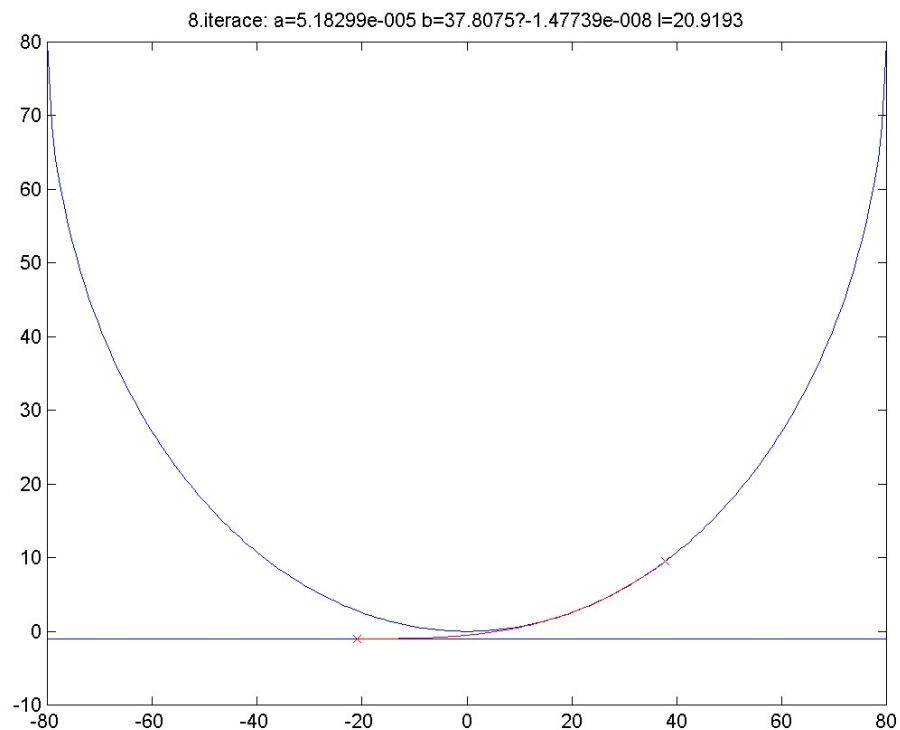
```
% cpar (C) J.V.09
% run example: rn=80;hn=1;cpar
%
syms r h b
l=3*sqrt(r^2-b^2)*(h+r-sqrt(r^2-b^2))/b-b;
a=(h+r-sqrt(r^2-b^2))/(b+1)^3;
f=36*a^2*(b+1)^2*r^2-(1+9*a^2*(b+1)^4)^3;
df=diff(f,b);
%
fil=fopen('cparf.m','w');
fprintf(fil,'fe=%s;\ndfe=%s;\n;',char(f),char(df));
fclose(fil);
%
if exist('rn','var'), r=rn; else r=80; end
if exist('hn','var'), h=hn; else h=1; end
```



```

b=r*cos(pi/4); it=0; err=Inf;
%
while abs(err)>1e-6
  if it, cparf; bn=b-fe/dfe;
  if bn<0, bn=0; elseif bn>r, bn=r; end
  err=bn-b; b=bn; end
  l=3*sqrt(r^2-b^2)*(h+r-sqrt(r^2-b^2))/b-b;
  a=(h+r-sqrt(r^2-b^2))/(b+1)^3;
%
  xa=-r:r/100:r; ya=r-sqrt(r^2-xa.^2);
  xb=[-r,r]; yb=[-h,-h];
  xi=-l:(b+1)/100:b; yi=a*(xi+1).^3-h;
  plot(xa,ya,'b',xb,yb,'b',xi,yi,'r',...
       b,r-sqrt(r^2-b^2),'rx',-l,-h,'rx');
  buf=sprintf('%d.iterace: a=%g b=%g?%g l=%g',...
             it,a,b,err,l);
  title(buf); pause
  it=it+1; end
%
print cparf.jpg -djpeg90

```


Vychází se zde z (vcelku hrubého) odhadu $b = r/\sqrt{2}$ a toleruje se relativní chyba mezi posledními dvěma iteracemi b do 10^{-6} . Derivace f' se určí formálně pomocí funkce `diff` z toolboxu `symbolic`. Během výpočtu probíhá animace jednotlivých iterací. Ukázka výstupu pro $r = 80$ a $h = 1$ (po osmé iteraci) je na výše uvedeném obrázku.

2.11 Výtok otvorem ve svislé stěně

Stanovte nejmenší možný výtok Q_1 a největší možný výtok Q_2 eliptickým otvorem o obsahu A ve svislé stěně, který je celý pod vodní hladinou, přičemž hlavní či vedlejší osa elipsy je svislá, působí-li na otvor i hladinu stejné tlaky a vliv přítokové rychlosti je zanedbatelný. Jsou známy výška vodní hladiny nad středem otvoru h , gravitační zrychlení g , součinitel zúžení ε a součinitel výtokové rychlosti φ .

Řešení: Ve svislé stěně zavedme kartézskou soustavu souřadnic (x, y) tak, že osa y je svislá a počátek souřadnic je ve středu otvoru. Eliptický otvor Ω je v ní popsán nerovnicí

$$\left(\frac{x}{a}\right)^2 + \left(\frac{y}{b}\right)^2 \leq 1,$$

přičemž a a b jsou délky hlavní a vedlejší poloosy hraniční elipsy (na tom, která z nich je hlavní, nezáleží). Podle zadání musí být navíc $A = \pi ab$ a $b \leq h$.

Pro výtokovou rychlost v , jež je funkcí y , platí podle zákona zachování energie (konkrétně přeměny potenciální energie v kinetickou)

$$\frac{1}{2} \left(\frac{v(y)}{\varphi}\right)^2 = g(h - y),$$

což lze zapsat ve tvaru

$$v(y) = \varphi \sqrt{2g(h - y)},$$

ježž znal (pro $\varphi = 1$) již J. E. Toricelli v 17. století. Celkový výtok otvorem potom je

$$Q = \int \int_{\Omega} v(y) \, dx \, dy,$$

a pro označení $c = \varepsilon \varphi \sqrt{2g}$ tedy

$$Q = \frac{2ca}{b} \int_{-b}^b \sqrt{h - y} \sqrt{b^2 - y^2} \, dy = 2ca\sqrt{h} \int_{-b}^b \sqrt{1 - \frac{y}{h}} \sqrt{1 - \frac{y^2}{b^2}} \, dy.$$

Označme ještě $\xi = b/h$; má-li být celý otvor pod hladinou, musí platit $\xi \in \langle 0, 1 \rangle$. Substitucí $y = b \cos \psi$ dostáváme

$$\begin{aligned} Q &= 2cab\sqrt{h} \int_0^\pi \sqrt{1 - \xi \cos \psi} \sin^2 \psi \, d\psi \\ &= \frac{2cA\sqrt{h}}{\pi} \int_0^\pi \sqrt{1 - \xi \cos \psi} \sin^2 \psi \, d\psi. \end{aligned}$$

Tento integrál se obecně nedá nalézt v analytickém tvaru; dokonce i speciální případ kruhu $a = b$ (čili $A = \pi b^2$) vede k řešení eliptických integrálů. O jeho klesajícím průběhu v závislosti na ξ lze nicméně s podporou numerické integrace získat představu například pomocí jednoduchého cyklu v MATLABu:

```
syms psi; n=10;
for k=0:n, xi=k/n; k1=k+1;
    g=sqrt(1-xi*cos(psi))*sin(psi)^2;
    I=double(int(g,psi,0,pi));
    fprintf(1, '\nxi=%d I=%d g=%s', xi, I, char(g));
    xa(k1)=xi; ya(k1)=I; end
plot(xa,ya);
```

Výtok Q se od zde použité funkce g liší jen násobnou kladnou konstantou $2cA\sqrt{h}/\pi$.

Skutečnost, že Q je klesající funkcí ξ , lze prokázat i analyticky, bez numerické integrace. Funkce

$$g(\xi) = \int_0^\pi \sqrt{1 - \xi \cos \psi} \sin^2 \psi \, d\psi$$

má vzhledem k jediné proměnné ξ derivaci

$$g'(\xi) = \frac{1}{2} \int_0^\pi \frac{\cos \psi \sin^2 \psi}{\sqrt{1 - \xi \cos \psi}} \, d\psi = -\frac{1}{2} \int_0^\pi \frac{\sin \psi \sin(2\psi)}{\sqrt{1 - \xi \cos \psi}} \, d\psi.$$

Výsledný integrál můžeme formálně rozdělit na dva: první v mezích od 0 do $\pi/2$ a druhý v mezích od $\pi/2$ do π , a následně pro druhý z nich použít substituci $\varsigma = \pi - \psi$. Vychází tak

$$g'(\xi) = -\frac{1}{2} \int_0^{\pi/2} \frac{\sin \psi \sin(2\psi)}{\sqrt{1 - \xi \cos \psi}} \, d\psi + \frac{1}{2} \int_0^{\pi/2} \frac{\sin \varsigma \sin(2\varsigma)}{\sqrt{1 + \xi \cos \varsigma}} \, d\varsigma.$$

Opětovným sloučením obou integrálů (už ve stejných mezích) obdržíme

$$g'(\xi) = -\frac{1}{2} \int_0^{\pi/2} \sin \psi \sin(2\psi) \left(\frac{1}{\sqrt{1 - \xi \cos \psi}} - \frac{1}{\sqrt{1 + \xi \cos \psi}} \right) \, d\psi.$$

Poněvadž však všechny tři násobné členy za symbolem integrace jsou v uvedených mezích pro jakékoliv $\xi \in \langle 0, 1 \rangle$ kladné, je nutně $g'(\xi) < 0$, a funkce g je tedy klesající.

Nejmenšímu možnému výtoku Q zřejmě odpovídá největší přípustné $\xi = 1$. Dostáváme tak

$$Q_1 = \frac{2cA\sqrt{h}}{\pi} \int_0^\pi \sqrt{1 - \cos \psi} \sin^2 \psi \, d\psi,$$

další substitucí $\psi = 2\omega$ potom

$$\begin{aligned} Q_1 &= \frac{4cA\sqrt{2h}}{\pi} \int_0^{\pi/2} \sin \omega \sin^2(2\omega) d\omega \\ &= \frac{16cA\sqrt{2h}}{\pi} \int_0^{\pi/2} \sin^3 \omega \cos^2 \omega d\omega \end{aligned}$$

a poslední substitucí $\cos \omega = t$ konečně

$$\begin{aligned} Q_1 &= \frac{16cA\sqrt{2h}}{\pi} \int_0^1 (1-t^2) t^2 dt = \frac{16cA\sqrt{2h}}{\pi} \left[\frac{t^3}{3} - \frac{t^5}{5} \right]_0^1 = \frac{32cA\sqrt{2h}}{15\pi} \\ &\approx 0,96033740390091 cA\sqrt{h}. \end{aligned}$$

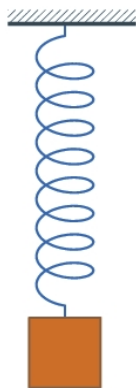
Největšímu možnému výtoku Q odpovídá naopak nejmenší přípustné $\xi = 0$. To se sice nedá technicky (přesně) realizovat, nicméně příslušný výsledek

$$\begin{aligned} Q_2 &= \frac{2cA\sqrt{h}}{\pi} \int_0^\pi \sin^2 \psi d\psi = \frac{cA\sqrt{h}}{\pi} \int_0^\pi (1 - \cos(2\psi)) d\psi \\ &= \frac{cA\sqrt{h}}{\pi} \left[\psi + \frac{1}{2} \sin(2\psi) \right]_0^\pi = cA\sqrt{h} \end{aligned}$$

se shoduje se známým hydraulickým vzorcem pro výtok malým otvorem za předpokladu $h \gg b$.

2.12 Harmonický oscilátor

Uvažujme oscilátor hmotnosti m a tuhosti k . (Pro jednoduchost si můžeme představit těleso hmotnosti m zavěšené na pružině tuhosti k a oscilující kolem rovnovážné polohy.)

[http : //en.wikipedia.org/wiki/Harmonic_oscillator](http://en.wikipedia.org/wiki/Harmonic_oscillator)

Označíme

- $x(t)$ – *výchylku* kmitavého pohybu od rovnovážné polohy v čase $t \geq 0$,
- A – *maximální výchylku* oscilátoru ($|x(t)| \leq A$ v každém časovém okamžiku t),
- T – *dobu kmitu* (periodu): nejmenší časový úsek, ve kterém nabývá výchylka $x(t)$ periodického kmitavého pohybu opět stejné hodnoty,
- $f = 1/T$ – *frekvenci* (kmitočet), tj., počet kmitů oscilátoru za jednu sekundu,
- $\omega = 2\pi f = 2\pi/T$ – *úhlovou frekvenci*,
- $\varphi(t) = \omega t + \varphi_0$ – *fázi* ($\varphi(0) = \varphi_0$ je *počáteční fáze* v čase $t = 0$).

2.12.1 Volné harmonické kmity

Z experimentů vychází, že volné harmonické kmity jsou v čase t vyjádřeny výchylkou

$$x(t) = A \cdot \sin \varphi(t) = A \cdot \sin (\omega t + \varphi_0) \quad (2.3)$$

a působí při nich jen *direktivní síla*. V okamžiku t směřuje direktivní síla $F_d = -kx$ vždy do rovnovážné polohy a podle Newtonovy pohybové rovnice je $F_d = m \cdot a$ se zrychlením $a = d^2x/dt^2$. Proto je

$$m \frac{d^2x}{dt^2} + kx = 0 \quad (t \geq 0)$$

diferenciální *pohybovou rovnicí volného oscilátoru*. Tuto rovnici můžeme zapsat ve tvaru

$$\frac{d^2x}{dt^2} + K^2x = 0 \quad \left(t \geq 0, K^2 = \frac{k}{m} > 0 \right). \quad (2.4)$$

Předpokládáme-li řešení rovnice (2.4) ve tvaru $x = x(t) = e^{\lambda t}$ ($\lambda \in \mathbb{C}$), pak má charakteristická rovnice

$$\lambda^2 + K^2 = 0$$

dva komplexně sdružené kořeny $\lambda_{1,2} = \pm Ki$ a funkce $\sin Kt, \cos Kt$ tvoří fundamentální systém rovnice (2.4). Proto je její obecné řešení tvaru

$$x(t) = c_1 \sin Kt + c_2 \cos Kt = C \sin(Kt + \psi), \quad c_1, c_2, C, \psi \in \mathbb{R}. \quad (2.5)$$

Pro výchylku (2.3) harmonických kmitů platí

$$x(t) = A \cdot \sin \varphi(t) = A \cdot \sin(\omega t + \varphi_0) = C \sin(Kt + \psi),$$

proto

$$C = A, K = \omega = \sqrt{\frac{k}{m}}, \psi = \varphi_0 \quad (2.6)$$

a řešení diferenciální rovnice (2.4) je vyjádřením harmonických kmitů.

Poznámka 2.12.1 Druhý ze vztahů (2.6) umožňuje zjišťovat frekvenci kmitů z tuhosti a hmotnosti oscilátoru.

Poznámka 2.12.2

- *Rychlost oscilátoru* v čase t je

$$v(t) = dx(t)/dt = A\omega \cos(\omega t + \varphi_0).$$

Maximální rychlost $v_{max} = |dx(t)/dt|_{max} = A\omega$ dosáhne proto oscilátor při

$$|\cos(\omega t + \varphi_0)| = 1 \Leftrightarrow \omega t + \varphi_0 = l\pi \quad (l \in \mathbb{N}),$$

tedy v rovnovážných polohách.

- *Zrychlení oscilátoru* v čase t je

$$a(t) = dv(t)/dt = -A\omega^2 \sin(\omega t + \varphi_0) = -\omega^2 x(t).$$

Proto dochází k maximálnímu zrychlení $a_{max} = |dv(t)/dt|_{max} = A\omega^2$ při

$$|\sin(\omega t + \varphi_0)| = 1 \Leftrightarrow \omega t + \varphi_0 = l\pi/2 \quad (l \in \mathbb{N}),$$

tedy v okamžiku maximální výchylky.

Poznámka 2.12.3 K popisu oscilátoru používáme také časově nezávislé *efektivní hodnoty* výchylky, rychlosti a zrychlení oscilátoru.

Pro libovolnou funkci $y = f(x)$ integrovatelnou v kvadrátu na intervalu $\langle t_1, t_2 \rangle$ definujeme efektivní hodnotu vztahem

$$y_{ef} = \sqrt{\frac{1}{t_2 - t_1} \int_{t_1}^{t_2} f^2(t) dt} .$$

Na intervalu $\langle 0, T \rangle$ periody můžeme pak stanovit

$$\begin{aligned} x_{ef}^2 &= \frac{1}{T} \int_0^T A^2 \sin^2(\omega t + \varphi_0) dt = \frac{A^2}{T} \int_0^T \sin^2\left(\frac{2\pi}{T}t + \varphi_0\right) dt = \\ &= \left| \begin{array}{c|c|c} \frac{2\pi}{T}t + \varphi_0 = \tau & t & 0 \\ \frac{2\pi}{T}dt = d\tau & \tau & \varphi_0 \end{array} \right| \left| \begin{array}{c} T \\ \varphi_0 + 2\pi \end{array} \right| = \frac{A^2}{2\pi} \int_{\varphi_0}^{\varphi_0+2\pi} \sin^2 \tau d\tau = \\ &= \frac{A^2}{4\pi} \int_{\varphi_0}^{\varphi_0+2\pi} (1 - \cos 2\tau) d\tau = \frac{A^2}{8\pi} [2\tau - \sin 2\tau]_{\varphi_0}^{\varphi_0+2\pi} = \frac{A^2}{2}, \\ x_{ef} &= \frac{A}{\sqrt{2}} . \end{aligned}$$

Podobně

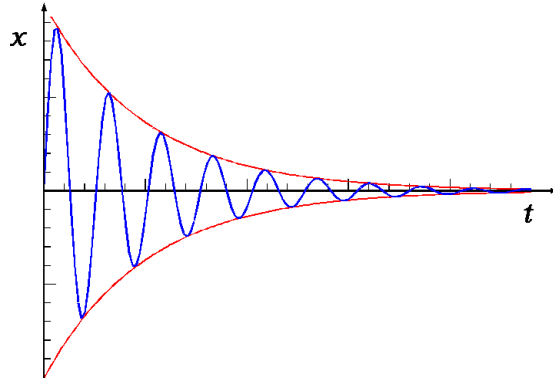
$$\begin{aligned} v_{ef}^2 &= \frac{1}{T} \int_0^T A^2 \omega^2 \cos^2(\omega t + \varphi_0) dt = \omega^2 \cdot \left(\frac{1}{T} \int_0^T A^2 (1 - \sin^2(\omega t + \varphi_0)) dt \right) = \\ &= \omega^2 \cdot \left(\frac{A^2}{T} \int_0^T dt - x_{ef}^2 \right) = \omega^2 \cdot \left(A^2 - \frac{A^2}{2} \right) = \frac{\omega^2 A^2}{2}, \\ v_{ef} &= \frac{A\omega}{\sqrt{2}} . \end{aligned}$$

Nakonec

$$\begin{aligned} a_{ef}^2 &= \frac{1}{T} \int_0^T A^2 \omega^4 \sin^2(\omega t + \varphi_0) dt = \omega^4 x_{ef}^2 = \frac{A^2 \omega^4}{2}, \\ a_{ef} &= \frac{A\omega^2}{\sqrt{2}} . \end{aligned}$$

2.12.2 Tlumené kmity

Na oscilátor působí kromě direktivní síly $F_d = -kx$ také *tlumící síla* F_t . Vektor tlumící síly závisí obvykle přímo úměrně na vektoru rychlosti oscilátoru, má opačnou orientaci a amplituda kmitů se proto postupně zmenšuje.

Položíme-li tedy $F_t = -R_m \frac{dx}{dt}$, kde R_m je mechanický odpor, pak je splněno

$$F_d + F_t = m \cdot a$$

užitím Newtonovy pohybové rovnice. *Pohybová rovnice tlumeného oscilátoru* je pak

$$-kx - R_m \frac{dx}{dt} = m \frac{d^2x}{dt^2}, \quad t \geq 0, \text{ tj.},$$

$$\frac{d^2x}{dt^2} + 2\delta \frac{dx}{dt} + \omega_0^2 x = 0, \quad (2.7)$$

kde $\delta = R_m/(2m)$ je *součinitel tlumení* a $\omega_0 = \sqrt{k/m}$ je *vlastní frekvence volného oscilátoru*.

Uvažujme pro tlumené kmity výchylku

$$x(t) = A_0 f(t) \cdot \sin \varphi(t) = A_0 f(t) \cdot \sin (\omega t + \varphi_0), \quad (2.8)$$

kde předpokládáme $\lim_{t \rightarrow \infty} f(t) = 0$ při snižování amplitudy $A = A_0 f(t)$. Vyřešíme nyní rovnici (2.7). Charakteristická rovnice

$$\lambda^2 + 2\delta\lambda + \omega_0^2 = 0$$

má kořeny

$$\lambda_{1,2} = \frac{-2\delta \pm \sqrt{4\delta^2 - 4\omega_0^2}}{2} = -\delta \pm \sqrt{\delta^2 - \omega_0^2}$$

a mohou nastat tři různé případy.

(*l*) Je-li $\delta < \omega_0$, je tlumení oscilátoru *podkritické*, $\omega_d = \sqrt{\omega_0^2 - \delta^2}$ je *úhlová frekvence podkritických tlumených kmitů* a $\lambda_{1,2} = -\delta \pm \omega_d \cdot i$. Obecné řešení rovnice (2.7) bude v tomto případě skutečně tvaru (2.8),

$$x(t) = c_1 e^{-\delta t} \cos \omega_d t + c_2 e^{-\delta t} \sin \omega_d t = C e^{-\delta t} \sin(\omega_d t + \psi) \quad (c_1, c_2, C, \psi \in \mathbb{R}),$$

kde $C = A_0$, $f(t) = e^{-\delta t}$, $\omega = \omega_d$, $\psi = \varphi_0$, tj., funkce

$$x(t) = A_0 e^{-\delta t} \cdot \sin(\omega_d t + \varphi_0)$$

vyjadřuje výchylku tlumených kmitů.

(*u*) Je-li $\delta = \omega_0$, je tlumení oscilátoru *kritické*, $\omega_d = 0$ a $\lambda_{1,2} = -\delta < 0$ je dvojnásobným reálným kořenem charakteristické rovnice. Obecné řešení rovnice (2.7) bude je tvaru

$$x(t) = c_1 e^{-\delta t} + c_2 t e^{-\delta t} \quad (c_1, c_2 \in \mathbb{R})$$

a nemůže vyjadřovat výchylku tlumených kmitů (2.8), kmity oscilátoru v tomto případě nevznikají a snadno se můžeme přesvědčit, že $\lim_{t \rightarrow \infty} x(t) = 0$.

(*uu*) Podobně nevznikají kmity tlumeného oscilátoru ani při splnění zbývajících podmínky $\delta > \omega_0$, tlumení oscilátoru je *nadkritické*. Kořeny charakteristické rovnice jsou reálné a navzájem různé, obecné řešení rovnice (2.7) je tvaru

$$x(t) = c_1 e^{(-\delta + \sqrt{\delta^2 - \omega_0^2})t} + c_2 e^{(-\delta - \sqrt{\delta^2 - \omega_0^2})t} \rightarrow 0 \text{ pro } t \rightarrow \infty \quad (c_1, c_2 \in \mathbb{R}).$$

2.12.3 Nucené kmity

Tlumené kmity se realizují v podkritickém případě a s rostoucím časem se snižuje jejich amplituda. Mají-li se kmity udržet, je potřebné přidat vnější periodickou *budící sílu* $F_b = F_{max} \sin(\omega_b t + \varphi_{0b})$. Budící síla se opakuje s periodou $T_b = 2\pi/\omega_b$ a její maximální hodnota je F_{max} . Dostáváme tak *buzený harmonický oscilátor*. Vzniklé kmity nazveme *buzené (nucené)*. Analogickým postupem jako u tlumených kmitů sestavíme rovnici

$$F_d + F_t + F_b = m \cdot a.$$

Pohybová rovnice nucených kmitů oscilátoru je pak

$$-kx - R_m \frac{dx}{dt} + F_{max} \sin(\omega_b t + \varphi_{0b}) = m \frac{d^2 x}{dt^2}, \quad t \geq 0, \text{ tj.},$$

$$\frac{d^2 x}{dt^2} + 2\delta \frac{dx}{dt} + \omega_0^2 x = \frac{F_{max}}{m} \sin(\omega_b t + \varphi_{0b}), \quad (2.9)$$

kde opět $\delta = R_m/(2m)$, $\omega_0 = \sqrt{k/m}$. Z matematického pohledu se jedná o lineární diferenciální rovnici druhého řádu s konstantními koeficienty a speciální pravou stranou, kterou vyřešíme standardním postupem.

(a) Nejprve najdeme obecné řešení zkrácené rovnice, která odpovídá pohybové rovnici tlumeného oscilátoru a její řešení je proto tvaru

$$\hat{x}(t) = A_0 e^{-\delta t} \cdot \sin(\omega_d t + \varphi_0). \quad (2.10)$$

(b) Předpokláme-li partikulární řešení diferenciální rovnice (2.9) ve tvaru

$$X(t) = A_b \sin(\omega_b t + \psi), \quad (2.11)$$

pak obdržíme podmínku

$$A_b(\omega_0^2 - \omega_b^2) \sin(\omega_b t + \psi) + 2\delta A_b \omega_b \cos(\omega_b t + \psi) = \frac{F_{max}}{m} \sin(\omega_b t + \varphi_{0b}), \quad (2.12)$$

jejím derivováním podle času t a úpravou

$$A_b(\omega_0^2 - \omega_b^2) \cos(\omega_b t + \psi) - 2\delta A_b \omega_b \sin(\omega_b t + \psi) = \frac{F_{max}}{m} \cos(\omega_b t + \varphi_{0b}). \quad (2.13)$$

Například v čase $t = -\psi/\omega_b$ je $\omega_b t + \psi = 0$ a rovnice (2.12, 2.13) nabývají tvaru

$$2\delta A_b \omega_b = \frac{F_{max}}{m} \sin(\varphi_{0b} - \psi), \quad A_b(\omega_0^2 - \omega_b^2) = \frac{F_{max}}{m} \cos(\varphi_{0b} - \psi).$$

Odtud

$$(2\delta A_b \omega_b)^2 + (A_b(\omega_0^2 - \omega_b^2))^2 = \left(\frac{F_{max}}{m}\right)^2, \quad \text{tg}(\varphi_{0b} - \psi) = \frac{2\delta\omega_b}{\omega_0^2 - \omega_b^2}, \quad \text{tj.},$$

$$A_b = \frac{F_{max}}{m\sqrt{(2\delta\omega_b)^2 + (\omega_0^2 - \omega_b^2)^2}}, \quad \psi = \varphi_{0b} + \text{arctg} \frac{2\delta\omega_b}{\omega_0^2 - \omega_b^2}. \quad (2.14)$$

(c) Obecné řešení pohybové rovnice nucených kmitů oscilátoru je součtem obecného řešení rovnice zkrácené s libovolným partikulárním řešením rovnice nezkrácené, proto

$$x(t) = \hat{x}(t) + X(t) = A_0 e^{-\delta t} \cdot \sin(\omega_d t + \varphi_0) + A_b \sin(\omega_b t + \psi), \quad (2.15)$$

kde jsou A_b, ψ určeny podmínkami (2.14).

Literatura

- [1] Landau L.D., Lifshitz, E. M., *Theory of Elasticity*, 3rd ed., Oxford, England: Butterworth Heinemann, ISBN 0-7506-2633-X, 1986.
  - [2] Stanoyevitch A., *Introduction to Numerical Ordinary and Partial Differential Equations using MATLAB*, John Wiley & Sons, 2005.
  - [3] Stroud K. A., Booth J. Dexter, *Engineering mathematics*, 6th ed., PALGRAVE MACMILLAN, New York, 2007.
  - [4] Stroud K. A., Booth J. Dexter, *Advanced engineering mathematics*, 4th ed., Industrial Press, INC., New York, 2003.
  - [5] Lancaster P., Tismenetsky M., *The theory of matrices*, 2nd ed. with applications, Academic Press, Computer Science and Applied Mathematics, An imprint of Elsevier, 1985.
  - [6] Riley K. F., Hobson M. P., Bence S. J., *Mathematical methods for physics and engineering*, 3rd.ed., Cambridge University Press, England, 2006
  - [7] Chobola Z, Juránková V., *Fyzika, BB01_M04*, elektronický učební text, FAST VUT v Brně, 2005.
  - [8] Pazdera L., *Fyzika, Mechanické kmitání a vlnění, BB01_M05*, elektronický učební text, FAST VUT v Brně, 2005.
  - [9] Jandora J., *Hydraulika a hydrologie, BR51_M01*, elektronický učební text, FAST VUT v Brně, 2005.
  - [10] Schauer P., *Aplikovaná fyzika, BB02_M04*, elektronický učební text, FAST VUT v Brně, 2006.
  - [11] Koktavý B., Koktavý P., *GB02-Fyzika II, GB02_M01*, elektronický učební text, FAST VUT v Brně, 2006.
-